

प्रदेश विपद् जोखिम पार्श्वचित्र, २०७६

(विपद् उत्थानशील दस्तावेज तर्जुमाका लागि प्रकोपको प्रकार,
आवृत्ति र त्यसको प्रभावको सङ्क्षिप्त लेखाजोखा)

प्रदेश सरकार

आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय

प्रदेश नं. १, विराटनगर, नेपाल

तथा

विराटनगर महानगरपालिकाको कार्यालय

विराटनगर, नेपाल

मङ्सिर, २०७६

दस्तावेज: विपद् जोखिम पार्श्वचित्र ।

तयारी: आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय, प्रदेश नं. १, विराटनगर ।
विराटनगर महानगरपालिका, विराटनगर ।

प्राविधिक तथा

व्यवस्थापन सहयोग : संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम- बृहत्तर विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम, नेपाल, एक्सनएड नेपाल, वर्ल्डभिजन इन्टरनेशनल, युनाइटेड मिसन टू नेपाल, प्लान इन्टरनेशनल, ह्याबिटाट इन्टरनेशनल नेपाल, दि लुथरन वर्ल्ड फेडरेशन, सुआहारा, कारितास नेपाल र इको-नेपाल, विराटनगर ।

मिति: २०७६ मङ्सिर ।

दृष्टव्य: प्रदेश नं. १ को विपद् जोखिम पार्श्वचित्र प्रदेश सरकारबाट निर्णय भएका विपद् उत्थानशील दस्तावेज (विपद् उत्थानशील प्रादेशिक नीति, विपद् उत्थानशील रणनीतिक कार्ययोजना, प्रदेश विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचा र विकासमा विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन मार्गदर्शन) तर्जुमाका लागि विपद् जोखिमको अवस्था पहिचान गर्नका लागि तयार गरिएको छ । जिल्ला स्तरमा स्थानीय तहका प्रतिनिधि र जिल्लास्थित सरोकारवालाका साथै प्रदेशमा पहिचान गरिएका पाँचओटा विषयगत समूहबाट प्राप्त सुझावसमेतका यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

त्यसैगरी प्रस्तुत पार्श्वचित्र विराटनगर महानगरपालिकाको विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति र रणनीतिक कार्ययोजना तयारीका लागि समेत उपयोग हुनेगरी तयार गरिएको छ ।

यस प्रतिवेदनको उपयोग विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गर्ने सबै निकाय तथा संस्थाले गर्न सक्नेछन् । आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय सबै प्रयोगकर्तासँग स्रोत उल्लेख गरी प्रतिवेदनको उपयोग गर्न आग्रह गर्दछ ।

विषयसूची

अध्याय एक: परिचय	५
१.१. पृष्ठभूमि	५
१.२. नेपालको मानचित्रमा प्रदेश नं. १	६
१.३. उद्देश्य	७
१.४. पार्श्वचित्र तयारी विधि	७
१.५. पार्श्वचित्रका सीमा	८
अध्याय- दुई: विपद् जोखिम लेखाजोखा	९
२.१. नेपालमा विपद्को सङ्क्षिप्त परिदृश्य	९
२.२. प्रदेश नम्बर १ र विपद् जोखिम	१२
२.३. प्रदेशका प्रमुख घटना र विपद्को अवस्था:	१२
२.४. नेपालका प्रमुख विपद्को सामान्य लेखाजोखा:	१४
२.५. विपद्बाट भएको सिकाइ:	१८
अध्याय- तीन: नीतिगत विश्लेषण	१९
३.१. अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता तथा कार्यढाँचा:	१९
(क) योक्लोहामा रणनीति	१९
(ख) विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि ह्योगो कार्यढाँचा सन् २००५-२०१५	१९
(ग) विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाइ कार्यढाँचा सन् २०५-२०३०:	२०
(घ) दिगो विकास लक्ष्य:	२१
(ङ) जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौता:	२२
(च) विश्व मानवीय सम्मेलन:	२२
(छ) उत्थानशील सहरी विकास सम्मेलन:	२३
३.२. अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता, रणनीति र कार्यढाँचाको कार्यान्वयनमा नेपाल	२३

३.३. नेपालको नीतिगत व्यवस्था	२५
(क) संवैधानिक व्यवस्था (Constitutional arrangement)	२५
(ख) नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था	२६
१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४:	२६
२. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४	३०
(ग) विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति २०७५	३२
(घ) विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना २०२८ -२०३०,	३३
३.४. आवधिक तथा वार्षिक योजनामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम	३६
३.५. प्रादेशिक योजना तथा कार्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरण	३७
अध्याय- चार: विपद् उत्थानशील दस्तावेज तयारी	३८
४.१. विपद् उत्थानशील दस्तावेज गर्ने निर्णय:	३८
४.२. जिल्ला स्तरीय कार्यशाला कार्यशालाको आयोजना	३८
४.३. विषयगत क्षेत्रको कार्यशाला	३९
अध्याय- पाँच: विराटनगर महानगरपालिका	४३
५.१. विराटनगर महानगरपालिका	४३
५.२. विपद्को जोखिम	४४
५.३. महानगरपालिकाबाट भएका प्रयास	४५
५.४. कार्यशाला आयोजना	४५
अनुसूचीहरू ४८	
अनुसूची-१: जिल्ला स्तरीय परामर्श कार्यशालाबाट प्राप्त सुझाव	४८
अनुसूची-२: विषयगत क्षेत्रसँग भएका परामर्श कार्यशालाबाट प्राप्त सुझाव	५३
सन्दर्भसामग्री	५६

अध्याय एक: परिचय

१.१. पृष्ठभूमि

विश्वको मानचित्रमा नेपाल भौगोलिक विशिष्टता र जलवायुको विविधताका दृष्टिले अनुपम र सुन्दर राष्ट्रको रूपमा परिचित छ । भौगोलिक कठिनाइ र भौगर्भिक जटिलताबीच यहाँको जीवनपद्धति कठिन रहे पनि यहाँका हिमालयबाट बहने नदी र पानीका स्रोतले तल्लो तटीय क्षेत्रका ८० करोडभन्दा बढी मानिसलाई स्वच्छ जल उपलब्ध गराउँछन्^१ । तल्लो तटीय क्षेत्रमा जीवनका लागि अत्यावश्यक पानीको प्रवाह गर्ने, हिन्दुकुश हिमालय क्षेत्रको मध्य भागमा विश्वकै सर्वोच्च सगरमाथाको काखमा अवस्थित नेपाल एसियाको स्वीटजरल्याण्ड पनि मानिन्छ । तथापि, यो मुलुक भौगोलिक बनोट, भौगर्भिक चरित्र, हावापानीको विशेषताजस्ता प्राकृतिक कारणले बहूप्रकोपको उच्च जोखिममा छ । संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमका अनुसार नेपाल विश्वमा बहू प्रकोपको उच्च जोखिममा रहेका २० वटा मुलुकमध्ये एक रहको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय स्तरमा विपद्जन्य जोखिम न्यूनीकरणका माध्यमबाट समुदाय र मुलुकहरूको उत्थानशीलता अभिवृद्धिका लागि नीतिगत र कार्यगत प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । पछिल्लो समयमा विश्वव्यापी रूपमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि स्पष्ट लक्ष्य र सूचकसहित प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमको पहिचान गरिएको "विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेन्डाई कार्यढाँचा सन् (२०१५-२०३०)" मा नेपालले हस्ताक्षर गरेको छ । यस कार्यढाँचाद्वारा निर्धारित लक्ष्यलाई नेपालको अवस्था र वस्तुस्थितिअनुरूप क्रियकलाप पहिचान गरी उत्थानशीलता अभिवृद्धिको उद्देश्य प्राप्तिका लागि नेपालले विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, २०७५ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना (२०१८-२०३०) तयार गरेको छ ।

नेपालको विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना (२०१८-२०३०) ले सन् २०२० सम्ममा सबै प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, रणनीति तथा अन्य आवश्यक कार्ययोजना तयार गर्ने लक्ष्य राखेको छ । राष्ट्रिय लक्ष्यअनुरूप प्रदेश नं १ ले विगत एक वर्षदेखि विपद् उत्थानशील नीति र रणनीतिक कार्ययोजना, प्रदेश विपद् प्रतिकार्य ढाँचा र विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन मार्गदर्शन तयारीको कार्य अघि बढाएको छ । उल्लिखत दस्तावेज प्रदेशको आवश्यकता पूर्ति गर्न सक्षम, यथार्थपरक र कार्यान्वयनयोग्य बन्नसकोस् भन्नका लागि प्रदेशको सामान्य विपद् पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ । यस प्रतिवेदनले विपद्को सन्दर्भमा प्रदेश नं. १ कस्तो जोखिममा रहेको छ? त्यसको सामनाका लागि कस्तो नीतिगत व्यवस्था आवश्यक पर्दछ र के-कस्ता रणनीतिक प्राथमिकता पहिचान गर्नु पर्नेछ भन्ने विषयलाई प्राथमिकता दिएर लेखाजोखा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

^१ Manifesto, International Mountain conference, 2000, NAST.

१.२. नेपालको मानचित्रमा प्रदेश नं. १

प्रदेश नं. १ नेपालका ७ वटा प्रदेशमध्ये विशिष्ट प्राकृतिक विशेषता बोकेको प्रदेश हो । नेपालको पूर्वी क्षेत्रका १४ जिल्ला समेटेर बनेको प्रदेश नम्बर १ उच्च हिमाल, पहाड, मधेश र तराईसम्म फैलिएको छ जहाँ उच्च हिमश्रृङ्खला, हिमाल, शिवालिक र तराई सबै प्रकारको भूगोल र हावापानी उपलब्ध छ । समुद्र सतहबाट सबैभन्दा होचो (६२ मीटर) भूक्षेत्रको रूपमा झापाको केचना रहेको छ भने विश्वकै सर्वोच्च शिखर सगरमाथा (८,८४८ मीटर) यस प्रदेशको सबैभन्दा आकर्षण रहेको छ ।

पूर्वमा भारतको पश्चिम बङ्गाल, पश्चिममा प्रदेश नं. २ र ३ उत्तरमा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत र दक्षिणमा भारतको बिहार राज्य सीमा रहेको यस प्रदेशको कूल क्षेत्रफल २५,९०५ (नेपालको १७.६० प्रतिशत) छ । प्रदेशमा झापा, इलाम, पाँचथर, ताप्लेजुङ, सङ्खुवासभा, तेह्रथुम, भोजपुर, धनकुटा, खोटाङ, सुनसरी, मोरङ, सोलुखुम्बु ओखलढुङ्गा र उदयपुर समेत १४ वटा जिल्ला रहेका छन्।

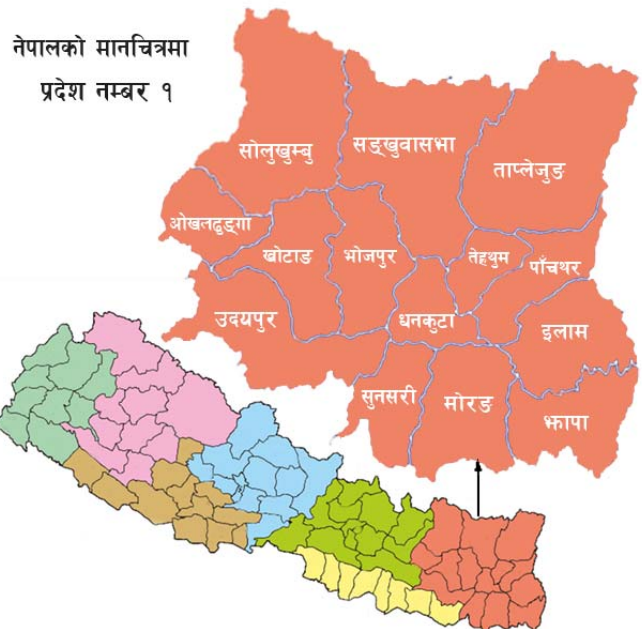
प्रदेश हावापानीको दृष्टिकोणले पनि विविधतायुक्त रहेको छ। तराईको १८ प्रतिशत भूभागमा उष्ण मनसुनी जलवायु उपलब्ध छ भने हिमाली क्षेत्रमा शीतोष्ण तथा टुन्ड्रा हावापानी पाइन्छ ।

विश्वकै सर्वाधिक उचाइ रहेको सगरमाथा, विश्वमै तेस्रो अग्लो शिखर कञ्चनजङ्घासहित ८ वटा प्रशिद्ध हिमशिखर रहेको यो प्रदेश पर्यापर्यटनका दृष्टिले अकर्षक छ । विश्वकै सर्वाधिक होचो अरुण उपत्यकाले जैविक विविधता र पर्यावरणीय महत्वलाई अझ बढाएको छ ।

विकासको प्रचूर सम्भावना बोकेको यो प्रदेश विपद्को जोखिमका दृष्टिले नेपालका अन्य प्रदेश र भूखण्डभन्दा भिन्न छैन ।

सङ्क्षिप्तमा प्रदेश नम्बर १

- **अवस्थिति:** २६ डिग्री २७ मिनेट १५ सेकेण्ड उत्तरी अक्षांश र ९७ डिग्री १६ मिनेट ४७ सेकेण्ड पूर्वी देशान्तर ।
- **भौगोलिक वितरण:** समुद्र सतहबाट ५८ मिटर (नेपालकै सर्वाधिक होचो झापाको केचना) देखि ८८४८ मिटर (विश्वकै सर्वोच्च शिखर सगरमाथा) भएको यो प्रदेशमा ८२ प्रतिशत पहाड र १८ प्रतिशत तराई रहेको छ ।
- **प्रशासनिक विभाजन:** १४ जिल्ला र १३७ स्थानीय तह (१ महानगरपालिका, २ उप-महानगर पालिका, ४६ नगरपालिका र ८८ गाउँपालिका)
- **जातजाति:** ब्राह्मण, क्षेत्री, राई, लिम्बु, नेवार, थारी, लेप्चा, तामाङ, गुरुङ, शेर्पा, मेचे, कोचे, यादव, राजवंशी, ल्होमी, सिङ्सा आदी ।
- **भाषा:** नेपाली, मैथिली, लिम्बु, वान्तावा, चाम्लिङ, कुलुङ, थुलुङ, बाहिङ, वाम्बुले, याम्फु, लोहरूङ, याक्खा, सुनुवार, गुरुङ, तामाङ, शेर्पा, लेप्चा, मगर, थारू, ल्होमी सिङ्सा
- **जनसङ्ख्या:** ४५,३४,९४३
नेपालको जनसङ्ख्याको १७.१ प्रतिशत ।

नेपालमा हुने धेरै प्रकारका विपद्का घटनाको सामना यस प्रदेशले पनि निरन्तर रूपमा गर्दै आएको छ ।

१.३. उद्देश्य

प्रदेश नं. १ मा हुने प्राकृतिक एवं मानवसिर्जित विपद्को जोखिम न्यून गर्दै विपद् उत्थानशील नीति, रणनीतिक कार्ययोजना, विपद् प्रतिकार्य ढाँचा, विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन र प्रदेशको विपद् प्रतिवेदन तयार गरी उत्थानशीलता अभिवृद्धिको लागि नीतिगत र कार्यगत व्यवस्थालाई सबल र प्रभावकारी बनाउने आधार तयार गर्नु यस पार्श्वचित्रको अन्तरनिहित उद्देश्य रहेको छ । यस पार्श्वचित्रले:

- प्रदेश नं १ हुने प्राकृतिक र मानवकृत प्रकोप र ती प्रकोपबाट उत्पन्न हुने विपद्को सामान्य लेखाजोखा गर्नेछ,
- विपद्जन्य जोखिम र त्यसबाट हुने क्षतिलाई घटाउन के-कस्ता पहल आवश्यक पर्दछ भन्ने पहिचान गर्ने आधार तयार गर्नेछ,
- विपद् उत्थानशील नीति, रणनीतिक कार्ययोजना, प्रदेश विपद् प्रतिकार्य ढाँचा र विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन मार्गदर्शनले के-कस्ता प्रावधानलाई सम्बोधन गरी उत्थानशील विकासको मार्ग प्रशस्त गर्न सकिन्छ भन्ने पहिचान गर्न सहयोग गर्नेछ,

१.४. पार्श्वचित्र तयारी विधि

मुलुकको सङ्घीय शासकीय व्यवस्था र संविधानमा भएको व्यवस्था बमोजिम प्रदेशले आफ्नो दायित्व अनुरूप प्रदेशको विशिष्ट भौगोलिक विशेषता, विपद् जोखिमको अवस्था र आवश्यकताका आधारमा स्पष्ट लक्ष्यसहित विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति र रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गर्नु जरूरी छ । प्रदेश नं. १ को विपद् उत्थानशील नीति र रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने प्रक्रियामा यस प्रदेशको प्रकोपको अवस्था, सङ्कटासन्नता र विपद् जोखिमको अवस्था लेखाजोखा गरी प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयार पारिएको छ । यसमा राष्ट्रिय कानून र नीतिगत आधारहरूको पुनरावलोकन, विगतका अनुभव र अभ्यासबाट प्राप्त सिकाइको समिक्षाका साथै अन्तर्राष्ट्रिय कार्यढाँचा, विशेषगरी विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाई कार्यढाँचाको समिक्षा गरी प्रदेशको नीति र रणनीतिक कार्ययोजनाको आधार पत्रको रूपमा यो दस्तावेज तयार गरिएको हो ।

प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयार पार्न निम्न विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ:

- (क) **भौगोलिक अवस्थाको लेखाजोखा:** हिन्दकुश हिमालय क्षेत्रको मध्य भागमा अवस्थित नेपालको पूर्वी भूखण्डमा रहेको प्रदेश नं. १ को भूगोल र यहाँ हुनसक्ने प्राकृतिक घटनाको लेखाजोखा गरी प्रकोपको प्रकार, तीव्रता र जोखिम पहिचान गरिएको छ ।
- (ख) **तथ्याङ्क विश्लेषण:** विपद्का बहूआयामिक तथ्याङ्क र सूचनाको नेपालमा अभाव रहेको छ । तथापि, नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयले सन् २०११ देखि तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्न थालेको

पाइन्छ । यस पार्श्वचित्रमा नेपाल सरकारको <http://drrportal.gov.np/> मा अभिलेखित तथ्याङ्क र सूचनालाई आधार मानेर जोखिम पहिचान गरिएको छ ।

- (ग) **सामाजिक आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण:** प्रदेश नं. १ को सामाजिक, आर्थिक, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधि, विकास साझेदारहरूको उपस्थितिलगायतका विषयलाई लिएर जोखिमका कारण र कारकतत्व पहिचान गर्ने प्रयास गरिएको छ ।
- (घ) **प्रदेशबाट भएका प्रयासको समिक्षा:** प्रदेशमा रहेका विपद्जन्य जोखिमको सामना गर्न प्रदेश सरकारले गरेका कार्य र स्थानीय तहबाट भएका प्रयासको लेखाजोखा गरी सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिमको पहिचान गर्ने प्रयास गरिएको छ ।
- (ङ) **नीतिगत व्यवस्था:** प्रदेशमा भएका उल्लिखित सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिमलाई दृष्टिगत गर्दै विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका लागि भएका नीतिगत वा कानूनी व्यवस्था र कार्यगत अभ्यासको लेखाजोखा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।
- (च) **परामर्श कार्यशाला:** विपद् उत्थानशील दस्तावेज तर्जुमाका लागि प्रदेशका सबै १४ वटा जिल्लामा जिल्लास्थित सरोकारवाला र स्थानीय तहका प्रतिनिधिबीच परामर्श कार्यशालाको आयोजना सम्पन्न भए । त्यसैगरी प्रदेशका सबै मन्त्रालय र सरोकारवाला समावेश भएको पाँचओटा विषयगत क्षेत्रका अधिकारीहरूसँग समेत परामर्श सम्पन्न गरी आवश्यक सूचना र सुझाव सङ्कलन गरियो ।

१.५. पार्श्वचित्रका सीमा

पार्श्वचित्रको तयारीका लागि माध्यमिक सूचनाहरूको उपयोग गरिएको छ । अधिकांश सूचना र तथ्याङ्क विपद् व्यवस्थापनको नेतृत्वदायी निकाय गृह मन्त्रालयको <http://drrportal.gov.np/> बाट उपलब्ध तथ्याङ्कहरूको समीक्षा र विश्लेषणका आधारमा आलेख गरिएका छन् । सूचना तथा तथ्याङ्कको लेखाजोखा र विश्लेषण गर्ने फरक विधि र प्रक्रिया प्रयोग गर्न सकिने हुँदा अन्य विधि र प्रक्रियाबाट विश्लेषण गरिएमा नतिजामा सामान्य भिन्नता पनि आउन सक्नेछ ।

त्यसैगरी, प्रदेशका १४ वटै जिल्लामा स्थानीय तहका प्रतिनिधिसहितको सहभागितामा आयोजना गरिएका १४ वटा परामर्श कार्यशाला र प्रदेश तहमा विषयगत समूहसँग गरिएका पाँचवटा कार्यशालाबाट प्राप्त सुझावलाई समेत गुणात्मक लेखाजोखा गरिएको छ ।

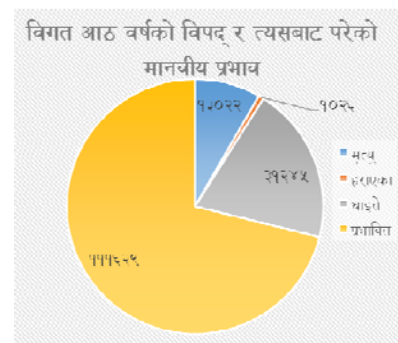
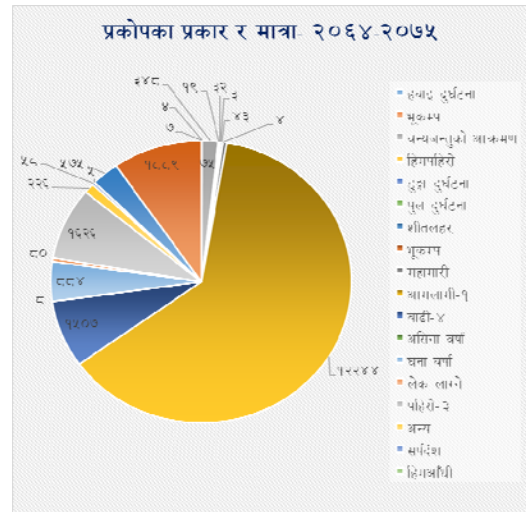
खासगरी, यस पार्श्वचित्रको तयारीका क्रममा सूचना र तथ्याङ्कको वैज्ञानिक परीक्षण गर्न प्रयुक्त हुने औजार र विधि उपयोग गरिएको छैन । अतः प्रस्तुत पार्श्वचित्रलाई माध्यमिक स्रोत, प्रत्यक्ष समूह छलफल र जिल्ला तहका विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाजस्ता दस्तावेजका आधारमा जोखिम र क्षमता लेखाजोखा गरी तयार गरिएको दस्तावेजको रूपमा लिनु पर्नेछ ।

अध्याय- दुई: विपद् जोखिम लेखाजोखा

२.१. नेपालमा विपद्को सङ्क्षिप्त परिदृष्य

नेपाल बहुविपद् र जलवायु परिवर्तनको दृष्टिकोणले उच्च जोखिममा रहेको छ । अध्ययन अनुसार नेपाल जलवायु परिवर्तनको दृष्टिले चौथो^२, भूकम्पीय जोखिमको दृष्टिले ११औं र जलजन्य विपद्को जोखिमका दृष्टिले ३०औं स्थानमा रहेको छ^३। वि.सं. २०७२ वैशाख १२ गते गोरखा जिल्लाको बारपाकमा केन्द्रबिन्दु रहेको ७.६ रिक्टर स्केलको विनाशकारी भूकम्प र त्यसपछिका शक्तिशाली पराकम्पनहरूबाट नेपालमा जनधको व्यापक क्षति भयो । वर्षेनी दोहोरिइरहने बाढी, पहिरो, आगलागी, सडक दुर्घटना, चट्याङ, सुख्खा खडेरीलगायतका विपद्जन्य घटनामा परी मानवीय, आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय र भौतिक संरचनामा अपूरणीय नोक्सान र क्षति भइरहेको छ ।

नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयसँग भएको पछिल्लो ८ वर्ष (सन् २०६८ देखि २०७५) को तथ्याङ्कअनुसार विपद्मा परेर ५,७५६ मिहला, ४,९८९ पुरुष र लिङ्ग नखुलेका ३ जनासमेत कूल १३,०२२ जनाको मृत्यु भएको देखिन्छ । २०७२ सालको भूकम्पबाट मृत्यु भएका ८९७० जनालाई यस तथ्याङ्कबाट हटाउने हो भने अन्य विपद्का कारण ज्यान गुमाउने मानिसको सङ्ख्या प्रति वर्ष ५०६ जना हुन आउँछ । नेपालको वर्तमान समयको जनसङ्ख्यालाई २८० लाख मान्ने हो भने नियमित विपद्का कारण प्रति हजार प्रति वर्ष करिब २ जनाको मृत्यु हुने गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी यस अवधिमा विपद्का कारण १०२६ जना हराएका छन् जसलाई अब मृतकको सूचीमा नै राख्न सकिने अवस्था देखिन्छ । कतिपय मानिस घाइते भएर अपाङ्ग बनेका हुन सक्छन् तिनको तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । उक्त अवधिमा १,११,६२९ मानिस प्रभावित भएका थिए जो पुनः सङ्कटासन्न अवस्थामा बस्न बाध्य छन् र विपद्कै कारण निरन्तर प्रभावित र विस्थापित भइरहन्छन् ।

^२ <https://www.germanwatch.org>, 2019

^३ UNDP/BCPR, २००४

नेपालका अधिकांश भूभागमा हरेक वर्ष कुनै न कुनै विपद्जन्य घटना हुने वा दोहोरिने गर्दछन् । ती घटनामा परेर प्रभावित हुने मानिस वा परिवार पनि दोहोरिने गर्दछन् । परिणामस्वरूप ९० प्रतिशतभन्दा बढी जनसङ्ख्या बहुप्रकोपको उच्च जोखिममा रहेका हुन्छन् ४ ।

विपद्बाट नेपालको समग्र अवस्था कस्तो रहेको छ भन्ने पूर्ण यथार्थ तलको तालिकाबाट पनि प्रष्ट हुन्छ:

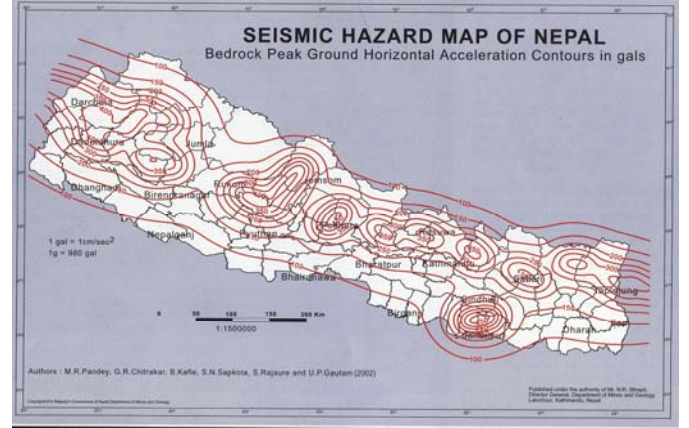
विपद्को प्रकार, आवृत्ति र प्रभावको लेखाजोखा (विसं २०६८ देखि २०७४)							
	प्रकोपको प्रकार	आवृत्ति	मृत्यु	हराएका	घाइते	प्रभावित परिवार	आर्थिक क्षति (लाखमा)
१	हवाइ दुर्घटना	७	५६	०	३७	१०	०
२	वन्यजन्तुको आक्रमण	३४८	५३	०	२१४	५६७	८२
३	हिमपहिरो	१९	४०	२०	२३	११	०
४	डुङ्गा दुर्घटना	३२	५०	४८	४५	३९	०
५	पुल दुर्घटना	३	२	१	१२	०	०
६	शीतलहर	४३	११८	१	१२	४८	०
७	भूकम्प	४	८९६९	१९५	२२३०२	०	०
८	महामारी	७५	९५	०	१९१६	४४२	१८
९	आगलागी	१२२४४	५८३	०	१५६३	१७५९९	१७३,२१३
१०	बाढी	१५०७	७९५	५०९	१६७	६४३९३	१६६,५४२
११	असिना वर्षा	८	०	०	०	१३०	८
१२	घना वर्षा	८८४	८१	१	२१४	४०९३	३,२६०
१३	लेक लाग्ने	८०	७५	०	१३	८२	०
१४	पहिरो	१६२६	९०३	२३३	७६९	६७९२	१६,६७१
१५	अन्य	२२६	१३०	९	१९९	३२३	६८
१६	सर्पदंश	५८	४३	०	५८	१६	०
१७	हिमआँधी	५	१२	०	०	१६५	५३१
१८	हुरीआँधी	५७५	१३८	७	१४७३	१५७६३	१,७८७
१९	चट्याड	१८८९	९१३	१	२३४७	१४७८	५२१
	जम्मा	१९६३३	१३०५६	१०२५	३१३६४	१११९५१	३६२,६९९
	वार्षिक औसत	२४५४११	१६३२	१२८	३९२१	१३,९९४	४५,३३७

स्रोत: गृह मन्त्रालय, <http://drrportal.gov.np/>

४ विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीति, सन् २०१८-२०३०

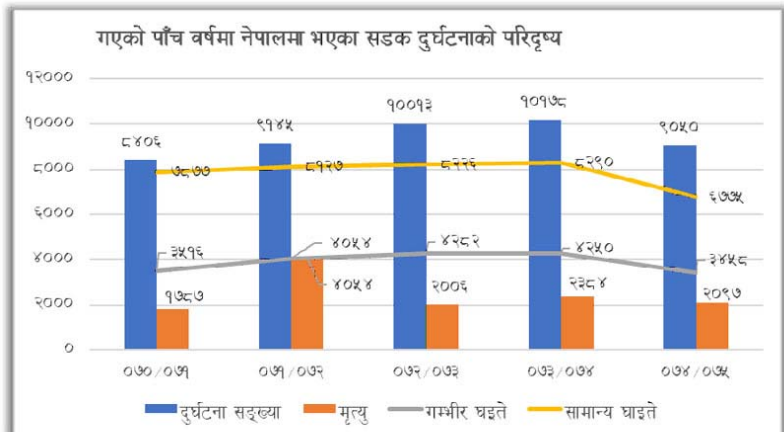
नेपाल सक्रिय भूकम्पीय क्षेत्रमा पर्ने हुनाले यहाँ कुनै पनि समय ठूलो भूकम्प जानसक्ने सम्भावना छ । नेपाल भौगर्भिक रूपमा चलायमान इण्डियन र टिबेटियन टेक्टोनिक प्लेटको मध्य भागमा अवस्थित हुनु भूकम्पको जोखिम उच्च हुनुको कारण हो भने जटिल प्रकारको भौगोलिक विविधता प्राकृतिक प्रकोपको आवृत्ति र प्रवृत्ति तीव्र हुनुको कारण हो । भौगोलिक र भौगर्भिक बनोट, विकास निर्माण र जनघनत्वका कारण काठमाडौँ उपत्यका विश्वका उच्च भूकम्पीय जोखिम भएका शहरमध्येमा पर्ने बताइएको छ ।

विपद्जन्य घटनाका यी बहुरूपले जनजीवनलाई निरन्तर प्रभाव पारिरहेको छ । निरन्तर दोहोरिइरहने प्रकोपका घटनाको अर्को प्रमुख कारण वर्षको छोटो अवधिमा अत्यधिक मनसुनी वर्षा हुनु, प्राकृतिक स्रोतमाथि निरन्तर दबाव बढ्नु वा अतिक्रमण हुनु, विपद् जोखिम कम गर्ने विधि र प्रक्रियाबारे अभ्यस्त नहुनु, विपद्पछि त्यसको प्रभावलाई बिसिर्ने प्रवृत्ति रहनुलगायतका प्रवृत्ति जोखिम बढ्नुका कारक मान्न सकिन्छ । यसका साथै अव्यवस्थित भूउपयोग, पछिल्लो समयमा बढेको शहरीकरण र जोखिम संवेदनशील विकास निर्माणको अभ्यासमा कमी हुनु विपद्को जोखिम बढिरहेको कारण देखिन्छ ।

विपद्को एकीकृत तथ्याङ्कमा नराखिएको सडक दुर्घटनाको अवस्था पनि भयावह रहेको छ । सडक दुर्घटनाबाट वर्षेनी २००० भन्दा बढी मानिसले जीवन गुमाउनु परेको छ । विगत ५ वर्षको तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा वार्षिक ९,५५८ सडक दुर्घटना हुने गरेका छन् भने मृत्यु, गम्भीर घाइते र सामान्य घाइतेको सङ्ख्या क्रमशः २,४६५; ३,९१२ र ७,८५९ रहेको छ । यो सङ्ख्या नेपालको कूल जनसङ्ख्यालाई २८० लाख मान्ने हो भने प्रतिलाख जनसङ्ख्यामा मृत्यु, गम्भीर घाइते र साधारण घाइतेको सङ्ख्या क्रमशः ८.८१, १३.९७ र २८.०७ रहेको देखिन्छ ।

सडक दुर्घटनामा नेपालको अवस्था र हुने गरेको क्षतिको बारेमा विभिन्न संस्था तथा निकायहरूबाट फरक-फरक तथ्याङ्क र दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको देखिन्छ । विश्व स्वास्थ्य संगठनको प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा सडक

दुर्घटनाका कारण मृत्यु हुनेको दर कूल मृत्युदरको ३.१८ प्रतिशत रहेको छ र यो प्रतिलाख जनसङ्ख्यामा २२.३२ हुन आउँछ^५ । कमजोर सडक सुशासन अर्थात् सुरक्षित सडकको निर्माण र विकासको कमी, सवारी चालक, पैदल यात्रु र स्थानीय व्यवसायीमा ट्राफिक नियमको पालना गर्ने प्रवृत्तिको कमी, पुराना र भारबहन गर्न असमर्थ सवारी साधन र सवारी चालकको दक्षता तथा आचरण सबै पक्षको कमजोरीका कारण सडक दुर्घटनामा निरन्तर वृद्धि भएको देखिन्छ ।

२.२. प्रदेश नम्बर १ र विपद् जोखिम

कूल भूभागको ८२ प्रतिशत पहाड र १८ प्रतिशत समथर तराई रहेको यस प्रदेशमा विपद्बाट वार्षिक ६२ करोड अर्थात् कूल गार्हस्थ उत्पादनको ०.८१ प्रतिशत नोक्सान हुने गरेको छ^६ ।

यस प्रदेशमा थुप्रै हिमतालहरू रहेका छन् । केही हिमतालहरू नेपालको हिमाली क्षेत्रमा विकसित भइरहेका छन् भने केही ताल तिब्बती हिमखण्डमा विकसित भइरहेका छन् । विश्वव्यापी उष्णीकरणको उच्च प्रभाव हिमाली क्षेत्रमा रहेका कारण तीव्र गतिमा हिउँ पग्लिएर हिमतालहरू विस्तारित भइरहेका छन् र ती ताल फुट्ने सम्भावना पनि तीव्र रूपमा बढेको छ । त्यसैगरी, यस प्रदेशमा केशी जलाधार क्षेत्रका सात नदीका साथै अन्य मझौला र स-साना नदी, खोला र खहरे बग्दछन् जसले हरेक मनसुनमा जनधनको व्यापक क्षति हुने गरेको छ ।

२.३. प्रदेशका प्रमुख घटना र विपद्को अवस्था:

प्रदेशमा विपद्सम्बन्धी सूचना सङ्कलन तथा तथ्याङ्क सङ्कलनको थालनी भर्खरै मात्र प्रारम्भ भएको छ । यस परिप्रेक्षमा अघिल्ला तथ्याङ्कहरूले प्रदेशको यथार्थ परिदृश्य प्रस्तुत गर्न नसक्ने अवस्था रहेका कारण नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको तथ्याङ्क अनुसार पछिल्लो ८ वर्षको मात्र तथ्याङ्क विश्लेषण गरिएको छ । सन् २०१० देखि २०१८ सम्म ८ वर्षको अवधिमा यस प्रदेशका १४ वटै जिल्लामा १९ प्रकारका विपद्का घटना १३४८ पटक भएको अभिलेखबाट देखिन्छ^७ ।

विपद्का घटनाको सङ्ख्याको आधारमा पछिल्लो ८ वर्षको अवधिमा सबभन्दा बढी आगलागीका ६८३,

^५ विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना, सन् २०१८-२०

^६ प्रदेश आवधिक योजना, २०७६/७७-८१

^७ विपद् जोखिम न्यूनीकरण पोर्टल, गृह मन्त्रालय .

प्रदेशका केही प्रमुख नदीहरू सप्तकोशी

सप्तकोशी, अरुण, बरुण, दूधकोशी, सुनकोशी, लिखु, सभा, सङ्खुवा, तमोर, कनकाइ, मेची, बुढी गङ्गा, रतुवा, बक्राहा, चिसाइ, पिलुवा, काबेली, केशल्या, कनकाइ, झिमरुक, सेउती, त्रियुगा, सुनसरी,

हिमतालहरू

नेपाललाई खतरा हुने ४७ ताल तीमध्ये कोशी जलाधार क्षेत्रको

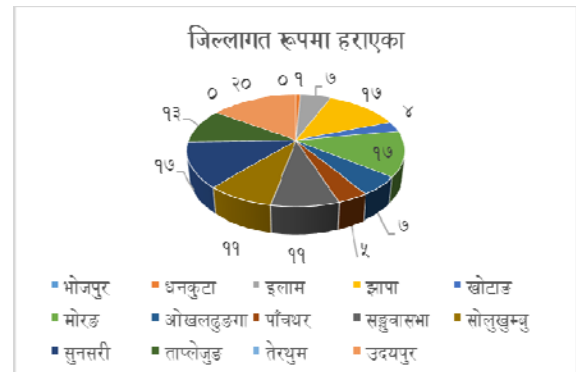
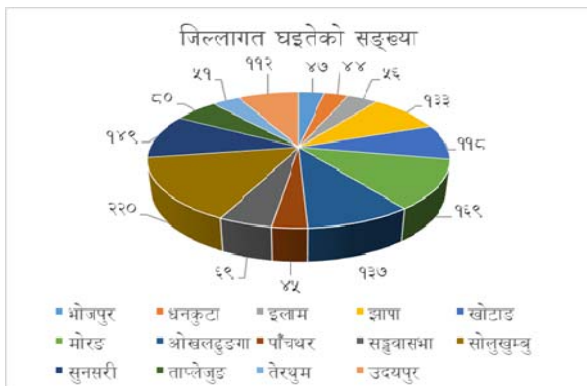
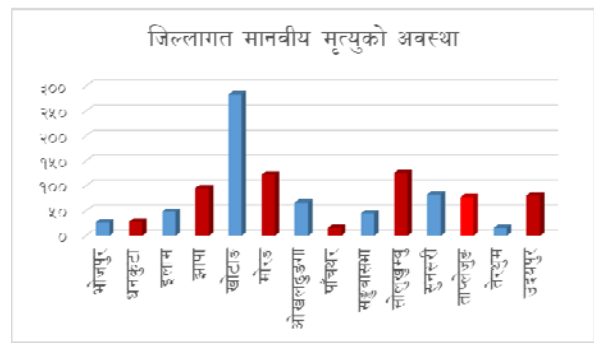
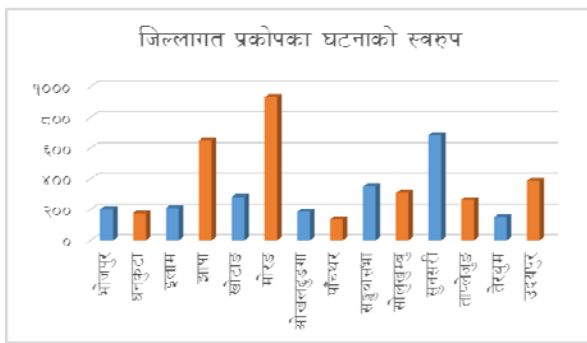
कोशी जलाधार को नेपाल खण्डमा १८ वटा र चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतमा २४ वटा रहेका छन् ।

तीमध्ये पानीको सतह घटाइएको: च्छो रोल्पा, इम्जा,

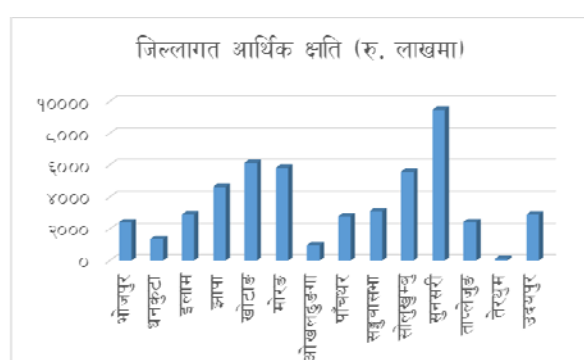
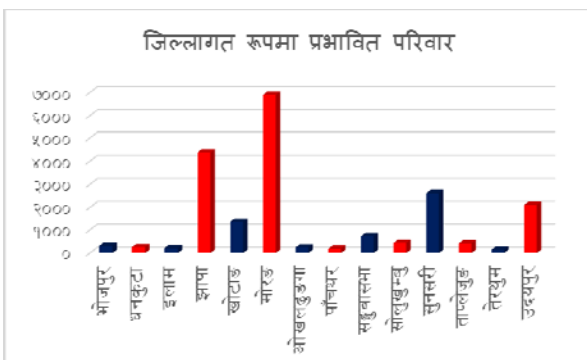
खतराको उच्च सूचीमा रहेका: तल्लो बरुण, हुङ्गुट, लुमदिङ्छो,

दोस्रोमा पहिरो २६१, तेस्रोमा चट्याड १३३, बाढी ९९ र भीषण वर्षा ६६ घटना अभिलेख भएका छन् । त्यसैगरी हावाहुरी २२, लेक लाग्ने १२, वन्यजन्तु आक्रमण १०, डुङ्गा दुर्घटना ९, आँधी ९, अन्य संरचना भत्किएका लगायतका १७, हिमपहिरो ५ र भूकम्पका २ घटना अभिलेखमा पाइएका छन् । तथ्याङ्कलाई आधार मान्दा प्रदेशमा आगलागी, दुर्घटना, संरचना भत्किनेजस्ता

मानवीय कमजोरी र प्रविधिजन्य प्रकोप, पहिरो, बाढी भीषण वर्षा, चट्याड, हावाहुरी, आँधीलगायतका जलवायुजन्य प्रकोप, भूकम्प, पहिरोजस्ता भौगर्भिक र महामारीजस्ता जैविक प्रकोपसँग सम्बन्धित घटनाहरू बारम्बार दोहोरिएका छन् । मानवीय त्रुटी, असावधानी तथा मानव प्रकृति द्वन्दका परिणति पनि उल्लेखनीय छन् ।

जिल्लागत रूपमा प्रकोपको प्रकार, आवृत्ति र

त्यसबाट मानवजीवन र आर्थिक पक्षमा परेको प्रभावको अवस्था निम्न अनुसार रहेको देखिन्छः^८

प्रकोपको प्रकार अनुसार प्रदेशमा रहेका १४ जिल्लामध्ये मोरङ जिल्लामा ९३१ र सुनसरीमा ६८४ घटना भएको देखिन्छ । तर ८ वर्षमा ३८६ ओटा प्रकोपका घटनाबाट खोटाङ जिल्लाले ठूलो मानवीय क्षति व्यहोर्नु परेको देखिन्छ । त्यसैगरी सोलुखुम्बु र मोरङमा घाइतको सङ्ख्या उच्च रहेको देखिन्छ भने प्रभावित परिवारको सङ्ख्या मोरङमा उच्च रहेकव छ । प्रदेशका १४ जिल्लामा सर्वाधिक आर्थिक क्षति सुनसरी, खोटाङ र मोरङमा भएको स्पष्ट हुन्छ ।

प्रदेश नं. १ हसमता: विष्फोटको उच्च जोखिममा रहेको छ । विश्वव्यापी उष्णीकरणको प्रभावस्वरूप हिन्दुकुश हिमालयको सम्पूर्ण क्षेत्र तापक्रम वृद्धिको चपेटामा छ । हालै इसीमोड र झुण्डीपीबाट भएको संयुक्त अध्ययनअनुसार प्रदेश १ र ३ का हिमाली भूखण्डको नेपालतर्फ १८ र तिब्बततर्फ २१ ओटा हिमताल जोखिममा रहेका छन् । त्यसैगरी गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेश पनि हिमताल विष्फोटको जोखिममा रहेका छन् । खासगरी प्रदेश नं. १ र ३ मा रहेको छ । यदी यी हिमताल विष्फोट भएर बाढी आयो भने नेपालसहित भारत बङ्गलादेशले समेत ठूलो क्षति व्यहार्नु पर्ने हुनजान्छ । नेपाल र तीब्बतमा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेका हिमतालको विवरण निम्नअनुसार देखिएको छ ।^९

नदी बेसी	सहायक बेसीन	नेपाल	चीन	भारत	जम्मा
कोशी	तमोर	४	x	x	४२
	अरुण	४	१३	x	
	दूधकोशी	९	x	x	
	तामाकोशी	१	४	x	
	सुनकोशी	x	४	x	
गण्डकी	त्रिशुली	१	१	x	३
	मर्स्याङदी	१	x	x	
कर्णाली	काली	x	x	१	२
	हुम्ला	१	x	x	
जम्मा		२१	२५	१	४७

२.४. प्रमुख विपद्को सामान्य लेखाजोखा:

प्रदेश नं. १ भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगलागी, जनावर आतङ्क, हवाइ दुर्घटना, हिमपहिरो, डुङ्गा दुर्घटना, महामारी, अतिवृष्टि, लेक लाग्ने, सर्पदंश, हिमआँधी, हुरीबतास, चट्याङ, शीतलहरलगायतका

^८ नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको विपद् जोखिम न्यूनीकरण पोर्टलमा २०६८ देखि २०७५ सालसम्म अभिलेखित तथ्याङ्कको विश्लेषण ।

^९ पर्वतीय एकीकृत विकास केन्द्र र संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, २०१९ ।

प्राकृतिक र मानवकृत प्रकोपबाट विपद् उत्पन्न हुने गरेका छन् । यी घटनाका साथै नेपालमा भएका ठूला विपद् र त्यसबाट प्राप्त सिकइबारे सङ्क्षसमा तल छलफल गरिएको छ ।

(क) कोशी बाढी २०: १८ अगष्ट २००८ मा कोशि ब्यारेजभन्दा करिब किलोमिटर माथि कोशीको पूर्वी तटबन्ध भत्कियो र कोशीको ८० प्रतिशत पानी वस्तीमा पस्यो । यसबाट सुनसरीको ५ वटा गाविसका १०७२०० मानिस विस्थापित भए । नेपालतर्फ मानवीय मृत्यु भएन तर भारतका २० वटा जिल्लामा डुवान भएर जनधनको व्यापक क्षति हुन पुग्यो । यो घटना दिनको समयमा भएको थियो र प्रत्येक पाँच घण्टामा ५०० मिटरका दरले तटबन्ध भत्केको थियो । उक्त घटना राति भएको भए अझ धेरै मानवीय क्षति हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । यसबाढीबाट ५४७५ हेक्टर जमिन बालुवामा परिणत भयो भने १५ किमि पूर्वपश्चिम राजमार्ग क्षतिग्रस्त बन्यो । विद्युत टेलिफोन र अप्टिकल फाइबर केवल नेटवर्क अवरुद्ध हुन पुग्यो । सप्तकोशी पूर्वको क्षेत्र देशका अन्य भागसँग विच्छेद हुन पुग्यो । लामो समयदेखिको क्षयिकरणका कारण तटबन्ध कमजोर हुँदै जानु र नदीको सतह थिग्रानका कारण माथि उठ्नु तथा नदीको बहाव पूर्वीतिर सोझिनु बाढीका प्रमुख कारण थिए ।

कोशीको यो बाढीलाई कतिपयले प्राकृतिक मान्ने गरेको भए पनि यो नितान्त मानवकृत विपद् थियो । एक अनौपचारिक अध्ययनले कोशी तटबन्ध फुट्नुको प्रमुख कारणका रूपमा यसको उचित संरक्षण मर्मतसम्भार नगरिनु रहेको देखाएको छ । यस बाढीबाट सुनसरी जिल्लाका तत्कालीन श्रीपुर, हरिपुर र पश्चिम कुशाहा पूर्णरूपमा प्रभावित भएका थिए । किरब १ वर्षसम्म शिविर स्थापना गरेर राहत व्यवस्थापन भएको यस घटनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित भएका मानिसलाई सरकारले जमिन बालुवामा परिणत भएवापत प्रति बिगाहा ५० हजारदेखि ३ लाखसम्म क्षतिपूर्ति उपलब्ध गरायो । यो बाढी नेपालको पछिल्लो इतिहासमा फरक प्रकारको थियो र यसबाट नेपालले केही नयाँ काम गर्ने जमर्को गरेको थियो जसलाई निम्नअनुसार लिन सकिन्छ:

- ठूलो विपद् परेमा शिविर खडा गरेर लामो समय राहत व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ र यसका लागि विषयगत क्षेत्रको अवधारणा कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।^{१०}
- मानवनिर्मित भौतिक पूर्वाधार तथा संरचनाको नियमित मर्मतसम्भार गर्नु पर्दछ । स्मरणीय छ, कोशीको तटबन्ध उचित मर्मतसम्भारको अभावका कारण फुटेको

^{१०} मनसुन पूर्वतयारी राष्ट्रिय कार्यशालाको प्रतिवेदन, २०६४, गृह मन्त्रालय र प्रकोप पूर्वतयारी सञ्जाल नेपाल । गृह मन्त्रालयले २०६४ सालमा प्रकोप पूर्वतयारी सञ्जाल नेपालको समन्वयमा विकास साझेदारसहितको सहभागितामा आयोजित राष्ट्रिय कार्यशालाबाट प्राप्त सुझावका आधारमा ११ वटा विषयगत क्षेत्र (Cluster) गरी आपत्कालीन कार्ययोजना तर्जुमा ढाँचा स्वीकृत गरेको थियो । यही ढाँचालाई सरकारले २०६७ सालमा जिल्ला विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमा मार्गदर्शनका रूपमा स्वीकृत गरेको थियो ।

मानिन्छ । भारत सरकारको जिम्मामा रहको से तटबन्ध भारतले नियमित मरमतसम्भार गरेको भए नेपालसहित भारतमा त्यत्ति ठूला विनाश हुनेथिएन ।

- (ख) **सेती बाढी** : अन्नपूर्ण हिमालय क्षेत्रबाट उत्पत्ति भएको पोखरा उपत्यका हुँदै बग्ने सेती नदीमा मनसुन सुरु नहुँदै २०६९ साल वैशाख २३ गते (५ मे २०१२) एकाएक विशाल बाढी आयो । यस बाढीले सार्दीखोलास्थित खारापानी, भुजुङ्खोलास्थित तातोपानी र तल्लो तटीय क्षेत्रमा व्यापक क्षति पुर्यायो । यस बाढीमा परेर ७२ जना मानिसको मृत्यु भएको थियो । भुजुङमा रहेको प्रशिद्ध तातोपानीको कुण्डमा नुहाइरहेका स्वदेशी र विदेशी पर्यटकको मृत्यु भएको थियो ।

अध्ययनअनुसार अन्नपूर्ण हिमश्रृङ्खलामा गएको हिमपहिरो र चट्टान खसेर थुनिएको सेती नदीले पहिरोको ड्याम खोलेर बाढी आएको थियो ।^{११} यस बाढीले भुजुङमा रहेको तातो पानीको कुण्ड, सेती नदीका तीनवटा झोलुङ्गे पुल, पेखरामा वितरण गरिएको पिउने पानीको मूल पाइप बगाएको थियो । बाढीबाट भौतिक र आर्थिक क्षति कम भएको देखिए पनि मानवीय क्षति अनपेक्षित रहेको थियो ।^{१२}

यस बाढीको सामना गर्न नेपाली सेनाले भुजुङनजिकै घटनास्थल उद्धार क्याम्प नै खडा गरेको थियो भने तत्कालीन जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले प्रभावकारी समन्वय गरेको थियो । जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले विषयगत क्षेत्र (Cluster) परिचालन गरेर मानवीय सहायता प्रदान गरेको थियो । यही घटनापछि विपदमा परेर मृत्यु भएका व्यक्तिका परिवारले आपत्कालीन सहायतास्वरूप ४० हजार उपलब्ध गराउने निर्णय सरकारले गरेको थियो । त्यसपहिले प्रति मृतकका परिवारलाई कृया खर्चवापत १५ हजार रुपैयाँ राहत दिने व्यवस्था थियो ।

- (ग) **जुरे पहिरो २०१४**: सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको तत्कालीन माङ्खा र राम्चे गाउँ विकास समितिस्थित जुरेमा सन् २०१४ अगष्ट २ मा भयङ्कर पहिरो गयो । यस पहिरोमा परेर १५६ जनाको मृत्यु भयो । २७ जना घाइते भए र १०११ जना विस्थापित भए । पहिरोमा पुरिएका ३३ जनाको शव मात्र निकाल्न सकियो । १६५ घरहरू पूर्ण रूपमा ध्वस्त भए भने ३७ घरमा आंशिक क्षति पुग्यो^{१३} । पहिरोले गर्दा अरनिको राजमार्ग बग्यो कोदारीबाट हुने चीनसँगको ब्यापार बन्द भयो । पहिरोले सुनकोशी नदी थुनियो र जोखिमपूर्ण ताल बन्दो । तल्लो तटीय क्षेत्रमा समेत ताल फूटेर बाढी आउन सक्ने

^{११} The 2012 Seti River flood disaster and alpine cryospheric hazards facing Pokhara, Nepal, EGU General Assembly 2014, held 27 April - 2 May, 2014 in Vienna, Austria

^{१२} RC Neupane, 2012, DPNet-Nepal, 202, Flood in Seti River, Observation Report,

^{१३} Developing National Disaster Risk Reduction Policy and Strategic Action Plan in Nepal: 2016 – 20130; Lessons Learned for Recent Major Disaster in Nepal: UNDP 2017

जोखिम भयो । यसबाट पाँचवटा जलविद्युत् आयोजना र थुप्रै पुलमा क्षति पुग्यो । यस पहिरोबाट मानवीय क्षतिको साथै ठूलो आर्थिक नोक्सानी हुन पुग्यो । कमजोर भूगर्भ, भिरालो जमिन, विशाल वर्षा र दरारबाट पानी जमिनभित्र छिर्नु यस पहिरोको प्राकृतिक कारण थिए भने भूउपयोगको वेवास्ता गरेर गरिएको योजनाविहिन बस्ती विस्तार, पहाडको भौगर्भिक विशेषता र भिरालोपनालाई स्थिरीकरण नगरी गरिएको सडक निर्माण, यस प्रकारको क्षतिको लागि मुख्य मानवीय कमजोरी थिए ।

पहिरोपछिको मानवीय सहयोग परिचालनमा तत्कालीन जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको सक्रियता सराहनीय रहेको थियो । जिल्लाले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना बनाएर यस्ता ठूला विपद्का समयमा परिचालन हुने कार्यजिम्मेवारी बाँडफाँड गरेका कारण प्रतिकार्यमा सहजता आएको थियो । तर विपद्पछिको पुनर्निर्माण पुनःस्थापनामा सरकार उदाशिन भएको जनगुनासो अहिले पनि सुन्न सकिन्छ ।

(घ) गोरखा भूकम्प २०७२ : नेपालमा प्रत्येक ७० देखि १०० वर्षकोबीचमा विनाशकारी भूकम्प जाने अध्ययनहरूले देखाएका छन् । गोरखाको बारपाक केन्द्रविन्दु भएर २०७२ वैसाख १२ गते (२५ अप्रिल, २०१५) गएको ७.६ म्याग्निच्युटको भूकम्प गयो । नेपालको ८० वर्षको इतिहासमा यो एउटा विनाशकारी घटना थियो । बारपाक केन्द्रविन्दु भएर गएको भूकम्पको १७ औँ दिन दोलखा केन्द्रविन्दु बनाएर ६.८ म्याग्निच्युटको अर्को ठूलो पराकम्पन भयो जसका कारण रामेछाप, दोलखा र सिन्धुपाल्चोकसहित धेरै जिल्लामा थप क्षति भयो । यो भूकम्पमा परी ८,९७० जनाको ज्यान गयो भने २२,३०३ जना घाइते भए । ६०४,९३० घर पूर्ण रूपमा र २८८,८५६ घरमा आंशिक क्षति पुग्यो^{१४} । प्रदेश नं. १, ३ र गण्डकी प्रदेशका १४ वटा जिल्ला पूर्ण रूपमा प्रभावित भए भने बाँकी १७ जिल्लामा भूकम्पको आंशिक प्रभाव पर्यो । यस भूकम्पका कारण ७०६ अर्ब रुपैयाँ बराबरको आर्थिक क्षति हुन पुग्यो^{१५} । यस भूकम्पबाट मात्र कूल ग्राहस्थ उत्पादनको एक तिहाई नोक्सान भएको आँकलन गरियो ।

यस भूकम्पपछि सम्बन्धित जिल्लाका जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको समन्वय र निर्देशनमा स्थानीय निकायमा राहतका कार्यक्रम सञ्चालन भए । सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि विश्वसमुदायमा आह्वान गरेर अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार कार्यदल र मानवीय सहायताका लागि मानवीय सहायताका क्षेत्रमा काम गर्ने धेरै संस्थाहरूले काम गरे । सरकारले तयार गरेको राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य ढाँचा, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य

^{१४} गोरखा भूकम्प – २०७२ अनुभव र सिकाई: नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय २०७३

^{१५} Nepal Earthquake 2015: Post Disaster Need Assessment Vol. A Key Findings: The Government of Nepal, National Planning Commission 2015

योजनालगायतका नीतिगत र कार्यगत व्यवस्थाले उद्धार र राहतमा राम्रो काम गरेको थियो।

२.१. विपद्बाट भएको सिकाइ:

उल्लिखित विपद्को सामनाका लागि गरिएका कार्यबाट देहायबमोजिम सिकाइ भएको देखिन्छ:

- (क) विपद् जोखिमबारे सबै तह र वर्गलाई सचेत बनाएर स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिबारे जानकारी बनाउनु जरुरी छ ।
- (ख) विषयगत विकास क्षेत्रमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको मूलप्रवाहीकरण अनिवार्य गर्नु पर्छ । ।
- (ग) विषयगत क्षेत्र (Cluster) को कार्यजिमेमेवारी सहित जिल्लामा तयार विपद् पूर्वातयारी तथा प्रतिकार्य योजनाका कारण खोज, उद्धार र राहत व्यवस्थापन प्रभावकारी बनेको ।
- (घ) सबै तहमा विपद् प्रतिकार्यका लागि पूर्वातयारीलाई थप सुदृढ बनाउनु जरुरी छ ।
- (ङ) मानवीय सहायतालाई प्रभावकारी बनाउन सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह र वडा वा समुदाय तहमा पूर्वातयारी योजना बनाएर कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
- (च) नदी प्रणालीमा स्थापित पूर्वसूचना प्रणालीलाई उत्थानशील नाउँदै सबै जलाधारमा पूर्वसूचना प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक छ ।
- (छ) स्थानीय युवा समूह गठन गरेर साधारण उद्धार र मानवीय सहायतासम्बन्धी क्षामता अभिवृद्धि आवश्यक छ ।
- (ज) सबै तह र समुदायमा विपद्ले विकासका विषयगत क्षेत्रमा पार्ने प्रभावबारे थप चेतना र ज्ञान बढाउनु जरुरी छ ।
- (झ) विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई उत्थानशील र दिगो बनाउन अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी विपद् संवेदनशील योजनाको विकास र कार्यान्वयन जरुरी छ ।
- (ञ) ठूला विपद्का घटनाहरूमा तत्काल पर्याप्त र उपयुक्त (उमेर र आवश्यकता अनुसार) मानवीय सहायता सामग्रीको पूर्व बन्दोबस्त जरुरी छ ।
- (ट) सरकारद्वारा स्वीकृत राहत मापदण्डका आधारमा राहतलाई प्रभावकारी बनाउन राहत सामग्रीको भण्डारण र तत्काल वितरणको लागि चुस्त संयन्त्र बनाउनु जरुरी छ ।
- (ठ) मौसम पूर्वानुमान, पूर्वसूचना र विपद्को "रियल टाइम" सूचनालाई प्रादेशिक र स्थानीय तहमा एकीकृत विपद् सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको संरचना तयार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (ड) मानवीय सहायताका क्षेत्रमा मात्र कार्य गर्ने संस्थाहरूलाई विपद् तथा जलवायुजन्य जोखिम न्यूनीकरणका क्षेत्रमा परिचालन गरिनुपर्छ ।

अध्याय- तीन: नीतिगत विश्लेषण

३.१. अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता तथा कार्यढाँचा:

संयुक्त राष्ट्र संघबाट सन् १९९०- २००० को अवधिलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण अन्तर्राष्ट्रिय दशक मनाउने निर्णय भयो । यस निर्णयपछि विश्वव्यापी रूपमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनलाई विभिन्न क्षेत्रमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने कार्य हुँदै आएको छ । समयचक्रसँगै विश्वव्यापी रूपमा स्वीकारिँदै आएका सम्झौता, रणनीति र कार्यढाँचा निम्नअनुसार रहेका छन्:

(क) योक्लोहामा रणनीति

अन्तर्राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण दशक मनाइरहेको अवधिमा मे २३ देखि २७, १९९४ मा जापानको योक्लोहामामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी पहिलो विश्व सम्मेलनको आयोजना भयो । सम्मेलनले सुरक्षित विश्वको लागि योक्लोहामा रणनीति र कार्ययोजना स्वीकृत गर्यो । योक्लोहामा रणनीतिमा विशेषगरी विपद्को रोकथाम, न्यूनीकरण र अल्पीकरणका लागि मानवीय तथा संस्थागत विकास, सूचना सङ्कलन, प्रचार तथा प्रयोगको लागि प्रविधिको आदानप्रदान र स्रोत व्यवस्थापनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहायता परिचालन गर्ने प्रतिबद्धता थियो ।

(ख) विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि ह्योगो कार्यढाँचा सन् २००५-२०१५

जापानको कोबेस्थित ह्योगो सहरमा सन् २००५ को जनवरी १८ देखि २२ सम्म विपद् जोखिम न्यूनीकरण दोस्रो विश्व सम्मेलनको आयोजना भयो। सम्मेलनले विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि १० वर्षे कार्ययोजनाको रूपमा "ह्योगो कार्यढाँचा २००५-२०१५" स्वीकृत गर्यो । विपद् व्यवस्थापनलाई सबै तहमा संस्थागत गर्दै बृहद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणामा आधारित रहेर आएको ह्योगो कार्यढाँचाले निम्नअनुसारका पाँच वटा प्राथमिकताहरू तय गरेको थियो:

- (क) कार्यान्वयनको लागि बलियो संस्थागत आधार सहित विपद् जोखिम न्यूनीकरणको लागि राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकताको सुनिश्चिता,
- (ख) विपद् जोखिम र बलियो पूर्व सूचना प्रणालीको पहिचान लेखा जोखा र अनुगमन,
- (ग) उत्थानशील र सुरक्षित संस्कृति निर्माणको लागि ज्ञान, अन्वेषण र शिक्षाको प्रयोग,
- (घ) जोखिमका अन्तरनिहित तत्वहरूको न्यूनीकरण र
- (ङ) प्रभावकारी विपद् प्रतिकार्यका लागि सबै तहमा पूर्वतयारीको सबलीकरण ।

नेपाल ह्योगो कार्यढाँचालाई स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्ने ६८ मूलुकमध्येमा एक रहेको थियो ।

(ग) विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाइ कार्यढाँचा सन् २०५-२०३०:

ह्योगो कार्यसंरचनाअनुरूप मुलुकहरूले गरेका कार्यको समीक्षा गर्दै सन् २०१५ को मार्चमा जापानको सेण्डाइ सहरमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी तेस्रो विश्व सम्मेलन सम्पन्न भयो । यस सम्मेलनबाट ह्योगो कार्यढाँचाका उपलब्धिलाई आत्मसात गर्दै अर्को १५ वर्षका लागि "विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाइ कार्यढाँचा, २०१५-२०३०" पारित भयो । सम्मेलनबाट स्वीकृत कार्यढाँचाले विश्वमा विपद्को कारणबाट हुने मानवीय क्षति, आधारभूत सेवामा हुनसक्ने अवरोध र आर्थिक तथा भौतिक क्षतिलाई २०३० सम्ममा उल्लेख्य रूपमा कम गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ ।

१. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाइ कार्यढाँचाले लिएको लक्ष्य निम्नअनुसार रहेको छ:

- (क) सन् २०३० सम्ममा विपद्बाट विश्वव्यापी रूपमा हुने मानिसको मृत्युदर उल्लेख्य रूपमा घटाउने ।
- (ख) सन् २०३० सम्ममा विपद्बाट विश्वव्यापी रूपमा प्रभावित हुने मानिसको सङ्ख्या घटाउने ।
- (ग) सन् २०३० सम्ममा विश्वव्यापी कूल गार्हस्थ उत्पादनलाई आधार मानेर विपद्बाट हुने प्रत्यक्ष आर्थिक क्षति न्यून गर्ने ।
- (घ) सन् २०३० सम्ममा उत्थानशीलताको विकासका माध्यमबाट महत्वपूर्ण तथा संवेदनशील भौतिक पूर्वाधारमा विपद्बाट हुने नोक्सानी र स्वास्थ्य तथा शैक्षिक सुविधाजस्ता आधारभूत सेवामा हुनसक्ने अवरोधलाई पूर्ण रूपमा घटाउने ।
- (ङ) सन् २०२० सम्ममा राष्ट्रिय तथा स्थानीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण रणनीति भएका मुलुकको सङ्ख्या बढाउने ।
- (च) सन् २०३० सम्म वर्तमान कार्यढाँचाको कार्यान्वयनलाई पूर्णता दिनेगरी विकासोन्मुख मुलुकका लागि दिगो र पर्याप्त अन्तर्राष्ट्रि सहयोग र साझेदारी अभिवृद्धि गर्ने ।
- (छ) सन् २०३० सम्ममा विपद् जोखिम सूचना तथा लेखाजोखा र बहूप्रकोप पूर्वसूचना प्रणालीको दिगो र सहज रूपमा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउने र सबै मानिसको पहुँच बढाउने ।

२. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाइ कार्यढाँचाका प्राथमिकता

सातवटा लक्ष्य प्राप्तिका लागि सेण्डाइ कार्यढाँचाले चारवटा प्राथमिकता निर्धारण गरेको छ, ती हुन्:

प्राथमिकता १: विपद् जोखिमबारे बुझाइ अभिवृद्धि

प्राथमिकता २: विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि विपद् जोखिम सुशासन सशक्तीकरण

- प्राथमिकता ३: उत्थानशीलताका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा लगानी अभिवृद्धि
- प्राथमिकता ४: प्रभावकारी प्रतिकार्य र उत्कृष्ट पुनर्लाभ र पुनःस्थापन र पुनर्निर्माणका लागि "अझ राम्रो र बलियो निर्माण" का लागि क्षमता विकास

(घ) दिगो विकास लक्ष्य:

सहश्राब्दी विकास लक्ष्यका सापेक्ष उपलब्धिलाई आत्मसात गर्दै सन् २०१५ सेप्टेम्बरमा सम्पन्न संयुक्त राष्ट्र संघका १९३ सदस्य राष्ट्र सम्मिलित राष्ट्रसंघीय साधारणसभाको शिखर सम्मेलनले विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goal २०१५ - २०३०) पारित गरेको थियो । दिगो विकासका १७ लक्ष्य तथा १६९ सहाय लक्ष्य दिगो विकासका लागि एजेण्डा २०३० को एक भाग हो जसलाई शिखरसम्मेलनले पारित गरेको थियो ।

नेपालले अहिलेको अवस्थाबाट उकासेर आफूलाई मध्यम आय भएको मुलुकको श्रेणीमा पुर्याउनका लागि पनि दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्नु जरुरी छ । यही जरुरी पूरा गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा प्रकाशित नेपालको सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । आयोगको कार्यदिशामा विपद् व्यवस्थापनलाई विस्तृत रूपमै सम्बोधन गरेको छ ।^{१६}

आयोगबाट प्रकाशित नेपाल दिगो विकास लक्ष्यहरू, वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र २०१६-२०३० मा प्रत्यक्ष रूपमा निम्न विषयलाई समेटेको छ ।

लक्ष १(ड): गरीब र संकटग्रस्त अवस्थाहरूमा रहेका मानिसहरूलाई आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय नकारात्मक धक्काहरू (socks) र विपद्हरू एवम् जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित विषम घटानहरू सहनसक्ने तुल्याउन उत्थानशीलता (resilience) निर्माण गर्ने ।

लक्ष्य ९(ड): गरीब र संकटग्रस्त अवस्थाहरूमा रहेका मानिसहरूको संरक्षणमा केन्द्रित भएर पानीजन्य लगायतका विपद्हरूको कारण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा हुने आर्थिक हानि नोक्सानी कम गर्ने ।

१७ वट दिगो विकास लक्ष्य

१. गरिबीको अन्त्य
२. भोकमरीको अन्त्य
३. सुस्वास्थ्य तथा समृद्ध जीवन
४. गुणस्तरीय शिक्षा
५. लैङ्गिक समानता
६. स्वच्छ पिउने पानी तथा सरसफाइ
७. किफायती र स्वच्छ उर्जा
८. मर्यादित काम र आर्थिक वृद्धि
९. उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार
१०. असमानता न्यूनीकरण
११. दिगो सहर र समुदाय
१२. दिगो उपभोग तथा उत्पादन
१३. जलवायुमा पहल
१४. जलमुनीको जीवन
१५. जमिन माथिको जीवन
१६. शान्ति, न्याय र शक्षम निकायहरू

^{१६} नेपाल दिगो विकास लक्ष्यहरू, वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र २०१६-२०३० मा विपद्को जोखिम र जोखिम न्यूनीकरणका विषय र यस विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रलाई उपयुक्त ढङ्गबाट समेटेको छ । दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई विकासका सबै विषयगत क्षेत्रमा मूलप्रवाहीकरण गर्नु पर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ उठान गरेको छ ।

लक्ष्य ९ मा नै "विपद्हरूका कारण हुने मृत्युबाट जोगाउने, भूकम्पबाट क्षति वा ध्वस्त भएका सबै सांस्कृतिक सम्पदाहरूको पुननिर्माण कार्य सन् २०२० सम्ममा पूरा गरिसक्ने, सांस्कृतिक सम्पदाहरूका लागि विनियोजन गरिने बजेटलाई सन् २०१५ को १.१५ प्रतिशतबाट बढाएर सन् २०३० सम्ममा २ प्रतिशत पुर्याउने लगायतका विशेष परिमाणात्मक लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ" भनिएको छ ।

लक्ष्य १३(क):सबै देशहरूमा जलवायुसँग सम्बन्धित घातकःहानिकारक कुराहरूको साथै प्राकृतिक विपद्हरूको सामना गर्न उत्थानशीलता र अनुकूलन क्षमतालाई सुदृढ गर्ने ।

त्यसैगरी परिमाणात्मक लक्ष्यको १.५, २.४, ११.५, ११.ख, १३.१ मा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका सूचक राखिएको छ । यसबाट पनि नेपालले दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि उत्थानशील विकासमा अग्रसर रहनु पर्ने देखिन्छ ।

(ङ) जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौता:

फ्रान्सको पेरिसमा डिसेम्बर २०१५ मा सम्पन्न पक्ष राष्ट्रहरूको २१ औं सम्मेलनले दिगो विकास तथा गरिबी निवारण गर्ने प्रयासका सन्दर्भमा जलवायु परिवर्तनका जोखिम बिरुद्ध चालिने विश्वव्यापी उपायहरू तय गरियो जसलाई पेरिस सम्झौताको नामले चिनिन्छ। जलवायु परिवर्तनको जोखिम तथा असरलाई उल्लेखनीय रूपमा घटाउने कुरालाई आत्मासात गर्दै विश्वव्यापी औसत तापक्रममा हुने बृद्धिलाई पूर्व औद्योगिक तहभन्दा माथि १.५ डिग्री सेल्सियसमा सीमित राख्न प्रयास गर्ने, खाद्य उत्पादनमा कमी हुन नदिने गरी जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल प्रभावकोसामना गर्ने क्षमता विकास गर्ने र न्यून हरितगृह ग्यास उत्सर्जन तथा जलवायु समानुकूलनलाई प्रवर्धन गर्ने, तथा न्यून हरितगृह ग्यास उत्सर्जन तथा जलवायु समानुकूलन विकासमूलक कार्यप्रणाली अनुरूप लगानी प्रवाह गर्ने उद्देश्य लिएको पेरिस सम्झौताले जलवायु परिवर्तनका कारण हुने क्षति तथा नोक्सानीलाई सम्बोधन गर्दै यसको न्यूनीकरणका लागि पूर्व सूचना प्रणाली, आपत्कालीन प्रतिकार्य र जोखिम हिस्सेदारीमा सहकार्य गर्दै जलवायु जोखिम न्यूनीकरणका विषयवस्तुलाई प्राथमिकतामा राखेको छ।

(च) विश्व मानवीय सम्मेलन:

सन् २०१६ मा टर्कीको स्ताम्बुलमा भएको विश्व मानवीयतासम्बन्धी सम्मेलनले पाँचवटा प्रमुख दायित्व सहित मानवीयताका लागि एजेण्डा (Agenda for humanity) पारित गरियो । यस एजेण्डाले मानवीय सहायताका लागि गरिने कार्य र विकासका कार्यलाई जोड्ने नयाँ मार्ग प्रसस्त गरेको छ। यस एजेण्डामा उल्लेख गरिएका पाँच वटा प्रमुख दायित्वमध्ये मानवीयताका लागि लगानी (invest in humanity) र कोही पछि नहोस् (Leave no one behind) रहेका छन् । यसले मानवीय सहायताका लागि काम गर्ने स्थानीय संस्था र प्रणालीलाई बलियो बनाउन जोड दिएको छ ।

(छ) उत्थानशील सहरी विकास सम्मेलन:

सन् २०१६ को अक्टोबरमा आवास तथा दिगो शहरी विकासका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय सम्मेलनमा अबलम्बन गरिएको नयाँ शहरी एजेण्डा (New urban agenda) ले विश्वको बढ्दो शहरीकरण र शहरी जोखिमलाई दृष्टिगत गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन, संकटासन्नता घटाएर उत्थानशीलता निर्माण तथा जलवायु परिवर्तनको अनुकूलन र अल्पीकरणलाई शहरी विकासका लागि प्राथमिकताको रूपमा ग्रहण गरी उत्थानशील निर्माण, जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई बढवा दिने शहरहरूको परिकल्पना गरेको छ ।

यसरी सन् २०१५ पछि विश्वव्यापी रूपमा पाँचवटा महत्वपूर्ण दस्तावेजहरू; सेन्डाई कार्यढाँचा २०१५, दिगो विकास लक्ष्य २०१५, पेरिस सम्झौता २०१५, मानवीय एजेण्डा २०१६ र नयाँ शहरी एजेण्डा २०१६ तयार भए । यी दस्तावेजहरू एकात्मक नभएर एक-अर्कामा परिपूरक रहेका छन् । विश्वव्यापी रूपमा स्वीकारिएका उल्लिखित पछिल्ला सहमति र सम्झौताहरूले सन् २०१५ पछिको विपद् तथा जलवायु उत्थानशील विकास तर्फको विश्वको लक्ष्य, गन्तव्य र मार्गचित्र प्रस्तुत गरेको छ । पक्ष राष्ट्रहरूले स्थानीय विशेषता र आवश्यकताको आधारमा स्थानीयकरण गरी राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीति, रणनीति तथा कार्यक्रममार्फत् कार्यान्वयन गर्नु अपरिहार्य भएको छ ।

३.२. अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता, रणनीति र कार्यढाँचाको कार्यान्वयनमा नेपाल

नेपालले विश्व मञ्चमा जनाएका प्रतिबद्धता र सम्झौताहरूको कार्यान्वयन आफ्नो साधन, स्रोत र क्षमताअनुरूप अगाडि बढाउने प्रयास गर्दै आएको छ । करिब १५ वर्षदेखि २०६३ सालसम्म चलेको आन्तरिक द्वन्द्व, दक्ष जनशक्तिको अभाव, विश्वमञ्चमा गरेका प्रतिबद्धताको कार्यान्वयनको विधि र प्रक्रियबारे जानकारीको अभाव, संस्थागत संरचना र राजनीतिक प्रतिबद्धतामा भएका कमीकमजोरीले यथेष्ट उपलब्धि हाँसिल हुन सकेका थिएनन् । तथापि, यस सन्दर्भमा नेपालले समय-समयमा गरेका कार्यलाई निम्नअनुसार लिन सकिन्छ:

- (क) **योक्लोहामा रणनीतिको कार्यान्वयन:** योक्लोहामा रणनीतिको कार्यान्वयन गर्न नेपालले सन् १९९६ मा विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार गर्यो । यो कार्ययोजनामा विपद् अल्पीकरण, पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनःस्थापन तथा पुनर्निर्माणजस्ता कार्य समेटिएको थियो जसलाई विपद् व्यवस्थापनका सबै विषय समेटेर कार्यजिम्मेवारी तोकिएको पहिलो दस्तावेजको रूपमा लिइन्छ । कार्ययोजना कार्यान्वयनको अनुगमन गर्नका लागि एक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिको पनि व्यवस्था गरिएको थियो । तथापि, राजनीतिक प्रतिबद्धता र संस्थागत स्मरणको अभावका कारण त्यस कार्ययोजनाको कार्यान्वयनले मूर्त रूप पाउन सकेन ।

(ख) ह्योगो कार्यढाँचाको कार्यान्वयन: ह्योगो कार्यढाँचा सन् २००५-२०१५ को कार्यान्वयनमा नेपालले अलि बढी तात्परता देखायो । ह्योगो कार्यढाँचाको आधारमा नेपालले सन् २००९ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापन रणनीति निर्माण गरी लक्ष्य प्राप्तिका लागि प्रयास गर्यो । विपद् प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सन् २००८ बाट विषयगत क्षेत्रसमेत पहिचान गरी सबै जिल्लामा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्ययोजना निर्माण गर्ने निर्णय भयो । त्यसका लागि गृह मन्त्रालयले जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन, २०६७ जारी गर्यो । ह्योगो कार्यढाँचाको कार्यान्वयनका लागि सरकारबाट भएका महत्वपूर्ण कार्य निम्नअनुसार रहेका थिए:

- स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८
- जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन, २०६७
- जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९
- विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचा, २०७०
- प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम सन् २०११- २०१५^{१७}
- विपद् उत्थानशील समुदायका ९ सूचकको निर्माण ।
- समुदायमा आधारित विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमको प्रवर्द्धन ।
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यमञ्चको स्थापना

यस अवधिमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका क्षेत्रमा केही महत्वपूर्ण आधारभूत कार्यहरू भए तापनि विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६ ले परिकल्पना गरेको र कार्ययोजनामा राखेका नेपालको विपद् जोखिम व्यवस्थापन र न्यूनीकरणलाई मार्गदर्शन गर्ने दुईवटा महत्वपूर्ण काम विपद् जोखिम व्यवस्थापन ऐन, र दास्रो- विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी रणनीतिहरूको कार्यान्वयन सहजीकरण समन्वय तथा अनुगमन गर्ने केन्द्रीय निकायको रूपमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको स्थापना भने पूरा हुन सकेन ।

(ग) विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाई कार्यढाँचा २०१५-२०३०: नेपालले विगतका अनुभव र मुलुकको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाएर विपद् उत्थानशील राष्ट्रको विकासका लागि पछिल्लो

^{१७} यस कार्यक्रम अन्तर्गत सरकारले (१) शिक्षा तथा स्वास्थ्य सुरक्षा, (२) आपत्कालीन पूर्वतयारी र प्रतिकार्य क्षमता, (३) बाढी व्यवस्थापन, (४) समुदायमा आधारित एकीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम र (५) विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि संस्थागत सुदृढीकरण सञ्चालन गर्यो । यस अवधिमा देशका प्रमुख अस्पताल र ५०० बढी विद्यालयको प्रबलीकरण भयो भने ८५० भन्दा बढी तत्काली गाउँ विकास समितिका विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भए । त्यसका साथै राष्ट्रिय स्तरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका क्षेत्रमा कार्यढाँचा र मार्गदर्शन तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइए । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट विकासका विषयगत क्षेत्रमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण मूलप्रवाहीकरणमा समेत उल्लेख्य कार्य भए ।

समयमा रूपान्तरणकारी कार्य प्रारम्भ गरेको छ । नेपालको संविधानले समेत विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई संस्थागत गर्ने सुनिश्चितता दिएको र सेण्डाई कार्यढाँचाले समेत नयाँ मार्ग पहिचान गरेअनुरूप नेपालले हालसम्म नयाँ ऐन, नीति, रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गर्नुका साथै पुराना निर्देशिका र मार्गदर्शनमा पुनरावलोकन गरी अध्यावधिक वा संशोधन गर्ने कार्य सम्पादन गरेको छ । विपद् व्यवस्थापनलाई सुदृढ बनाउन "विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकारण" को स्थापनाको कार्य अन्तिम चरणमा पुग्नुलाई ठूलो उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.३. नेपालको नीतिगत व्यवस्था

(क) **संवैधानिक व्यवस्था** (Constitutional arrangement)

नेपालको संविधानले विपद् व्यवस्थापनलाई राज्यको दायित्वको रूपमा देहायबमोजिम व्यवस्था गरेको छ:

भाग/धारा/अनुसूची	व्यवस्था
२८ धारा २६७ (४)	नेपाली सेना परिचालन गर्ने
भाग ३० धारा २७३ (१) र (२)	आपत्कालीन अवस्था घोषणा व्यवस्था
अनुसूची ७ सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूची ७	प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद् पूर्वतयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभसम्बन्धी कार्य गर्ने ।
अनुसूची ८ स्थानीय सरकारको एकल अधिकारको सूची २० मा	विपद् व्यवस्थापन गर्ने ।
अनुसूची ९ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार अन्तर्गत	सूची ९ मा विपद् व्यवस्थापन उल्लेख भएको छ ।
राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत धारा ५१ (छ) ४ र ९	जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरप दोँ सिँचाइको विकास गर्ने र प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्वसूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवं पुनःस्थापना गर्ने

(ख) नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था

नेपालको संविधानले दिएको अधिकारअनुरूप नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयले प्रदेश सरकार र स्थानीय तहका काम, कर्तव्य र अधिकारसमेत सुनिश्चित हुनेगरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४(प्रथम संशोधन २०७५), विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली, २०७६, विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, २०७५ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना सन् २०१८- २०३० तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । त्यसैगरी सरकारले विषयगत रूपमा कार्यढाँचा, मार्गदर्शन तयारी र विगतका दस्तावेज पुनरावलोकन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइरहेको छ ।

१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४:

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ सङ्घीय संसदबाट २०७४ साल असोजमा पारित भई राष्ट्रपतिबाट २०७४ कार्तिक ५ गते प्रमाणीकरण भएपछि कार्यान्वयनमा आयो । यस ऐनको स्वीकृतिसँगै दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ विस्थापित भयो । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐनलाई सङ्घीय संरचनाअनुरूप थप प्रभावकारी बनाउन २०७५ सालमा संशोधनका लागि संसदबाट स्वीकृत भएपछि २०७५ फाल्गुण १९ गते राष्ट्रपतिबाट प्रमाणित भएर कार्यान्वयनमा आएको छ । संविधानमा भएको व्यवस्था, मुलुकको सङ्घीय संरचना, सेण्डाई कार्यढाँचा २०१५-२०३०, गोरखा भूकम्प २०७२, २०७४ को विनाशकारी बाढी, नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा गरेको प्रतिबद्धता, दिगो विकासका लागि आवश्यक विधि र प्रक्रियालाई आत्मसात गर्दै यो ऐनले विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका सबै पक्षलाई समेटेको छ । यस ऐनका आधारभूत पक्ष निम्नअनुसार रहेका छन्:

- **गतिशीलता:** आपत्कालीन समयमा तीनवटै सरकार स्व:स्फूर्त रूपमा क्रियाशील हुने र जोखिम न्यूनीकरणका कार्यमा पनि विकासयोजना सञ्चालनमा जिम्मेवार सबै तहका सरकार, मन्त्रालय, विभाग, कार्यालयको दायित्व निर्धारित भएका कारण प्रस्तुत ऐन गतिशील रहेको छ ।
- **संस्थागत र समितिगत स्वरूप:** राष्ट्रिय तथा प्रदेश परिषद् र तीनवटै सरकारमा तहगत समितिको क्रियाशीलता, विशेषज्ञ समितिको प्रावधान, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणको स्थापना हुने हुँदा समिति र संस्थागत दुवै स्वरूपबाट कार्यान्वयन हुने र नियमित रूपमा प्रतिवेदन आदानप्रदानको व्यवस्था सुनिश्चित गरेको छ ।
- **कोषको व्यवस्था:** सरकारका तीनवटै तहमा स्थापना भएको विपद् व्यवस्थापन कोषको प्रावधानले आपत्कालीन मानवीय सहयोग परिचालन प्रभावकारी बन्ने सुनिश्चित गरेको छ ।
- **आधुनिक:** यो ऐन आधुनिक पनि छ । ऐनले विपद्को परिभाषालाई विस्तृत रूप प्रदान गरेको छ । यसले परम्परा तोड्दै विपद्लाई प्राकृतिक र गैरप्राकृतिक विपद्को रूपमा

वर्गीकरण गरेको छ । भने जोखिम हस्तान्तरणका विधिलाई प्राथमिकता दिँदै उत्थानशील समाजको विकासका निमित्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने मनसाय राखेको छ ।

- **जिम्मेवारी:** विपद्का समयमा सुरक्षा निकाय स्वतः परिचालित हुनुपर्ने व्यवस्था छ भने विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यमा नागरिक समाज, सार्वजनिक संस्था, व्यवसायिक प्रतिष्ठान, व्यक्तिको भूमिका तथा कर्तव्य तोक्ने काम गरेको छ । विपद्सम्बन्धी कार्यमा योगदान गर्नेलाई पुरस्कार र कसुर गर्नेलाई दण्डको व्यवस्था समेत गरेको छ ।
- **सुधारका मार्ग:** ऐनले आवश्यक पर्ने नियम, निर्देशिका, मापदण्ड बनाउन र सबै तहबीच प्रभावकारी समन्वय स्थापनाका लागि आवश्यक पर्ने कार्य गर्न मार्गदर्शन गरेको छ ।

(क) समिति र संस्थागत व्यवस्था तथा भूमिका:

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले देहाय अनुसार समितिगत र संस्थागत व्यवस्था तथा भूमिका प्रदान गरेको छ:

पद	राष्ट्रिय परिषद्	कार्यकारी समिति	प्रदेश विपद् व्यवस्थापन परिषद्	प्रदेश विपद् व्यवस्थापन कार्यकारी समिति	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति
अध्यक्ष	प्रधानमन्त्री	गृहमन्त्री	मुख्यमन्त्री,	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्री,	प्रमुख जिल्ला अधिकारी
सदस्य सचिव	प्रमुख कार्यकारी	प्रमुख कार्यकारी	तोकिए बमोजिम	तोकिए बमोजिम	तोकिएको अधिकृत
प्रमुख काम	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय नीति र योजनाको स्वीकृति, • निर्देशन तथा नियन्त्रण, प्रदेश र पालिकालाई मार्गदर्शन, • कार्यकारी समिति र प्राधिकरणलाई 	<ul style="list-style-type: none"> • नीति र योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, • प्राधिकरणको परिचालन, श्रोत व्यवस्थापन, • समन्वय, • जोखिम नक्साङ्कन र बस्ती स्थानान्तरण 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रादेशिक नीति र योजना तयार गर्ने, • प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समितिलाई मार्गदर्शन तथा निर्देशन 	<ul style="list-style-type: none"> • पूर्वतयारी, खोज उद्धारमा समन्वय, जोखिम न्यूनीकरण, पुनर्लाभ, • प्रदेशको नियमअनुरूप काम गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> • खोज, उद्धार र राहत कार्यमा सहयोगमा सुरक्षाकर्मी परिचालन, • आश्रयस्थलको सञ्चालन, • विषयगत निकाय र स्थानीय तहसँग समन्वय

पद	राष्ट्रिय परिषद	कार्यकारी समिति	प्रदेश विपद् व्यवस्थापन परिषद्	प्रदेश विपद् व्यवस्थापन कार्यकारी समिति	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति
	निर्देशन				

(ख) तहगत भूमिका

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका देहायबमोजिम निर्धारण गरेको छः

सङ्घीय सरकारको भूमिका	प्रदेश सरकारको भूमिका	स्थानीय तहको भूमिका
विपद्सम्बन्धी नीति, ऐन, नियम, योजना, कार्यक्रम बनाउने र केन्द्रीय कोषको परिचालन गर्ने	विपद् सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, ऐन, नियम, योजना, कार्यक्रम बनाउने र कोषको प्रदेश विपद् व्यवस्थापन कोषको परिचालन गर्ने	विपद्सम्बन्धी स्थानीय नीति, ऐन, नियम, योजना, कार्यक्रम बनाउने र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन कोषको परिचालन गर्ने
नेपाल सरकार, राष्ट्रिय परिषद र कार्यकारी समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने	प्रदेश सरकार, परिषद, कार्यकारी समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने	स्थानीय सरकार, विपद् व्यवस्थापन समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने
सङ्कटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्ने	प्राधिकरणको सहयोग लिने	विपद् जोखिम नक्साङ्कन गर्ने
प्राधिकरण, प्रदेश, प्रजिअ र स्थानीय तहको परिचालन	विपद् प्रभावितको खोज, उद्धार र राहत उपलब्ध गराउने	विपद् प्रभावितको खोज, उद्धार र राहत उपलब्ध गराउने
विपद् प्रभावितलाई खोज, उद्धार	जिल्ला र स्थानीय तहको	प्राधिकरण, प्रदेश र प्रजिअको

सङ्घीय सरकारको भूमिका	प्रदेश सरकारको भूमिका	स्थानीय तहको भूमिका
र राहत उपलब्ध गराउने	परिचालन गर्ने, पूर्वतयारी गर्ने	सहयोग लिने, पूर्वतयारी गर्ने
विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्य गर्ने, गराउने	अन्तरजिल्ला र पालिकाबीच समन्वय गर्ने, गराउने	गैहसरकारी र निजी क्षेत्रको नियमन र परिचालन गर्ने
विपद् जोखिमयुक्त बस्ती स्थानान्तरण गर्ने	विपद् प्रभावितहरूको लागी आश्रयस्थल सञ्चालन गर्ने	विपद् जोखिमयुक्त बस्ती स्थानान्तरण गर्ने
विपद् प्रभावितको पुनःस्थापन गर्ने, गराउने	विपद् प्रभावितको पुनःस्थापन गर्ने, गराउने	विपद् प्रभावितको पुनःस्थापन गर्ने,
अवशिष्ट जिम्मेवारी पूरा गर्ने	पारस्परिक सहयोग र सहकार्य	विपद् प्रभावितलाई परिचयपत्र जारी
आवधिक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने	प्राधिकरणमा प्रतिवेदन गर्ने	जिल्ला, प्रदेश र प्राधिकरणमा प्रतिवेदन गर्ने
राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र सञ्चालन र प्रदेश, जिल्ला र स्थानीय आपत्कालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रबीच सञ्जालीकरण गरी समन्वय गर्ने	प्रदेश आपत्कालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र सञ्चालन गर्ने	स्थानीय आपत्कालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र सञ्चालन गर्ने

(ग) जिल्ला, स्थानीय तह र समुदायको जिम्मेवारी:

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अनुसार सङ्घीय सरकारको प्रतिनिधिको रूपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी र स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीका साथै नागरिकको प्रत्यक्ष पहुँच कायम गर्दै समुदायको जिम्मेवारी निर्धारण भएका छन् जुन निम्नअनुसार रहेका छन्:

प्रमुख जिल्ला अधिकारी	स्थानीय तह	समुदाय
विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले दिएको जिम्मेवारी अनुसार भूमिका निर्वाह गर्ने ।	संविधान र सङ्घीय ऐनले दिएका भूमिका पालन गरी विपद् व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने ।	स्थानीय तहका ऐन, नियम र सोअनुरूप गठित समितिका निर्णयको पालना तथा कार्यान्वयन गर्न भूमिका निर्वाह गर्ने ।
विपद् प्रतिकार्यका निमित्त कार्य	विपद् प्रतिकार्यका लागि	समुदाय तहमा समिति गठन

विभाजनसहित पूर्वतयारी गर्ने।	परिस्थितअनुरूप पूर्वतयारी गर्ने ।	गरी सामुदायिक पूर्वतयारी गर्ने ।
प्रतिकार्यका लागि विषयगत तथा सुरक्षा निकाय, सङ्घ-संस्था परिचालन गरी स्थानीय तहको मागबमोजिम सहयोग गर्ने।	विपद्को प्रकृति, मात्रा र अवस्थाअनुसार आवश्यकता परे जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमार्फत् सहयोग माग गर्ने ।	प्रतिकार्यका लागि वडा समिति, कार्यालय, समुदाय, स्वयंसेवक र निजी क्षेत्रको परिचालन र समन्वय गर्ने ।
सङ्घको अवशिष्ट अधिकार जिम्मेवारी पूरा गरी जनधनको रक्षाका लागि स्थानीय तहको माग बमोजिम समन्वय र सहयोग गर्ने।	विपद्को प्रकृति र मात्रा तथा प्रभावका आधारमा कार्य गर्ने र समुदायक तहमा क्षमता विकासमा लगानी बढाउने ।	समुदायमा भएका विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि अपरिहार्य जिम्मेवारी बहन गर्ने ।
विपद् प्रभावितलाई दिइने राहतका लागि सङ्घीय कोषको परिचालन गर्ने।	स्थानीय तहकम स्थापित विपद् व्यवस्थापन कोषको परिचालन गर्ने।	समुदायमा कोष स्थापना गरी सोको परिचालन गर्ने ।
सङ्घ र प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय गरी प्रतिकार्यका लागि निर्धारित समयसीमाको पालन गर्ने।	समुदाय, जिल्ला, प्रदेशसँग निकटतम सम्बन्ध कायम गरी समयसीमाको पालन गर्ने ।	विपद् खोज, उद्धार र राहत व्यवस्थापनको प्रारम्भिक कार्य अघि बढाउने ।
निरन्तर शतर्कता अपनाएर विपद्का समायमा पटके रूपमा काम गर्ने ।	विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि निरन्तर काम गर्ने, पूर्वतयारी गर्ने र आपत्कालीन समयमा समन्वयात्मक रूपमा जिम्मेवारी पूरा गर्ने ।	समुदायबीच अपनत्व र समभावका साथ जोखिम न्यूनीकरण र विपद् प्रतिकार्यमा सबैलाई परिचालन गर्ने।

२. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले समेत स्थानीय तहको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत विपद् व्यवस्थापन र सोसँग सम्बन्धित विषयलाई प्राथमिकताका साथ उल्लेख गरेको छ, जो निम्नअनुसार रहेको छः

- (क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ३ को दफा ११ (छ)(६) राष्ट्रिय भवन संहिता तथा मापदण्डबमोजिम अनुमति प्रदान गर्ने र अनुगमन गर्ने भूमिका स्पष्ट रहेको छ ।

- (ख) परिच्छेद ३ को दफा ११(झ) मा आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइका कार्य पूर्ण रूपमा गर्नु पर्ने उल्लेख गरेको छ ।
- (ग) विपद् व्यवस्थापनको समग्र कार्यमा स्थानीय तहको काम, कर्तव्य तथा अधिकार ऐनको परिच्छेद ३ को दफा ११ (न) मा १२ वटा बुँदामा समेटिएको छ, जो निम्नअनुसार छन्:
- (१) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
 - (२) स्थानीय स्तरमा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, पूर्व सूचना प्रणाली, खोज तथा उद्धार, राहत सामग्रीको पूर्व भण्डारण, वितरण र समन्वय,
 - (३) स्थानीय तटबन्ध, नदी र पहिरोको नियन्त्रण तथा नदीको व्यवस्थापन र नियमन ।
 - (४) विपद् जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा वस्तीहरूको पहिचान र स्थानान्तरण,
 - (५) विपद् व्यवस्थापनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय समुदाय, सङ्घ संस्था तथा निजी क्षेत्रसंग सहयोग, समन्वय र सहकार्य ।
 - (६) विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा सञ्चालन र स्रोत साधनको परिचालन,
 - (७) विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी स्थानीयस्तरका आयोजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
 - (८) विपद् पश्चात स्थानीयस्तरको पुनरुत्थापना र पुनर्निर्माण,
 - (९) स्थानीय स्तरको विपद् सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन र अध्ययन अनुसन्धान,
 - (१०) स्थानीय आपतकालिन कार्य सञ्चालन प्रणाली
 - (११) समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सञ्चालन,
 - (१२) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य ।
- (घ) ऐनको दफा ११(प) मा विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विषयका जलाधार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षणसम्बन्धमा स्थानीय तहको काम, कर्तव्य तथा अधिकार निम्नअनुसार सुतोकेको छ:
- (१) जलाधार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिजपदार्थको संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड तथा योजनाको कार्यान्वयन र अनुगमन,
 - (२) पानीको मुहान संरक्षण,
 - (३) सामुदायिक भू-संरक्षण र सोमा आधारित आयआर्जन कार्यक्रम,
 - (४) भू-संरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनजन्य सामुदायिक अनुकूलन,
 - (५) खानी तथा खनिज पदार्थसम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन,
 - (६) बहुमूल्य धातु, पत्थर तथा खनिज पदार्थको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सहयोग,
 - (७) ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, नून, माटो, खरीढुङ्गा तथा स्लेटजस्ता खानीजन्य वस्तुको सर्वेक्षण, उत्खनन तथा उपयोगको दर्ता, अनुगमन, नवीकरण, खारेजी र व्यवस्थापन,

(ग) विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति २०७५

नेपाल सरकारले पहिलोपटक विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७५ स्वीकृत गरी लागू गरेको छ । विशेषगरी विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेण्डाई कार्यढाँचा, दिगो विकासका लक्ष्यहरू, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पेरिस सम्झौता लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा विश्वमञ्चमा नेपालले गरेको प्रतिबद्धताका साथै राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप विपद् जोखिम न्यूनीकरणका राष्ट्रिय नीति तयार भएको छ । यसले मुलुकलाई विपद्बाट उत्थानशील बनाउने दृष्टिकोण सहित दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र ध्येय लिइएको छ । नीतिले विपद् जोखिमबाट सुरक्षित जलवायु अनुकूलित तथा उत्थानशील राष्ट्रको निर्माण गर्दै दिगो विकासमा योगदान पुर्याउने विश्वास गरिएको छ । विपद्बाट हुने मृत्युदर तथा प्रभावित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या उल्लेख्य रूपले कम गर्नु, जिविकोपार्जनका स्रोतहरूका साथै कृषि, उद्योग, सडक, सञ्चार, खानेपानी तथा सरसफाइका संरचना स्वस्थ र शैक्षिक सुविधाजस्ता महत्वपूर्ण पूर्वाधार तथा आधारभूत सेवाहमा विपद्ले पुर्याउने क्षति एवं अवरोधलाई कम गर्दै तिनीहरूको उत्थानशीलता वृद्धि गर्नु र विपद्बाट हुने प्रत्यक्ष आर्थिक क्षति कम गर्नु विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीतिको लक्ष्य रहेको छ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, २०७५ मूलतः सात वटा अवधारणामा आधारित रहेको छ; १. नेपालको

संविधानले निर्दिष्ट गरेबमोजिम विपद् जोखिम न्यूनीकरण, रोकथाम तथा व्यवस्थापनमा सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा सहकार्यको सिद्धान्त, २. विपद् सुशासन अर्थात् सहभागिता जवाफदेहिता र पारदर्शिताजस्ता विषयलाई आत्मसात गरी समाववेशीकरणको सिद्धान्त, ३. जोखिम संवेदनशील विकासको अवधारणा अवलम्बन गर्ने सिद्धान्त, ४. बहु-प्रकोप केन्द्रित विपद् जोखिम व्यवस्थापनको सिद्धान्त, ५. स्थानीय विशेषता अनुरूप विज्ञान तथा प्रविधिको र स्थानीय साधन, स्रोत, ज्ञान र सीपको अत्याधिक उपयोगको सिद्धान्त, ६. नव प्रवर्तनमुखी विस्तीर्ण लगानीको सिद्धान्त, ७. पुनर्लाभ पुनः स्थापना र पुनर्निर्माणमा अझ राम्रो र अझ बलियोको सिद्धान्त ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीतिका उद्देश्य

१. विपद् जोखिमको बुझाई अभिवृद्धि गर्ने तथा सबै तह र वर्गमा विपद् जोखिम सम्बन्धी जानकारीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
२. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि जोखिम मैत्री शासनको सुदृढिकरण गर्ने,
३. विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका क्रियाकलापसँग एकाकार गर्दै समग्र विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गर्ने,
४. विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सार्वजनिक तथा निजी लगानी बढाएर उत्थानशीलता वृद्धि गर्ने,
५. विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको सुदृढिकरण र बहु प्रकोप पूर्व सूचना प्रणालीको विकास एवं विस्तार गरी विपद् पूर्व तयारी र प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउने,
६. अझ राम्रो अझ बलियो अवधारणा अनुरूप विपद् पश्चातको पुनर्स्थापन र पुनर्निर्माण सुनिश्चित गर्ने ।

यस अवधारणाका आधारमा विभिन्न ५९ वटा नीतिहरू तय गरिएको छ । यी नीतिको कार्यान्वयनका लागि ९ ओटा उपाय अवलम्बन गरिने उल्लेख छ । यसका साथै समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउने व्यवस्था गरिएको छ ।

(घ) विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना २०२८ -२०३०,

विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीतिले तय गरेका उद्देश्य पूरा गर्न विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा लागि सेन्डाई कार्यढाँचा २०१५ २०३०, एशियाली मन्त्री स्तरीय सम्मेलन २०१६ बाट पारित क्षेत्रिय योजना, विपद् जोखिम न्यूनीकरण विश्वव्यापी कार्यमञ्चको पाँथौँ बैठकले पारित गरेको कानकुन घोषणा लगायतका अन्तरराष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरूप तर्जुमा गरिएको छ । जम्मा ९ वटा अध्यायमा संगठित गरिएको यस रणनीतिक कार्ययोजनाको पहिलो अध्यायमा पृष्ठभूमि अन्तर्गत विपद् जोखिमको अवस्था राखिएको छ । यसमा सडक दुर्घटना, महामारी, भूकम्प, पहिरो, बाढी, हिमपात तथा हिमपहिरो र खडेरी गरी नेपालका ९ वटा प्रमुख विपद्को अवस्था व्याख्या गरिएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीति २०६६ कार्यान्वयनको समीक्षा र विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको समीक्षा छ । अध्याय तीन मा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि रणनीतिक कार्ययोजना शिर्षकमा यस योजनालाई विपद् उत्थानशील समुदाय निर्माण गर्दै दिगो विकासका लक्षहरू हासिल गर्न सहयोग पुर्याउने र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यका लागि नेपाल सरकारको प्रतिबद्धता सहितको राष्ट्रिय दस्तवेज हो भनिएको छ । यस अध्यायमा कार्ययोजनाको मार्गदर्शक सिद्धान्त, दीर्घकालीन सोच, अपेक्षित परिणाम, उद्देश्य, लक्ष र प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रहरू समेटिएको छ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी राज्यको हुने। संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह, सरोकारवाला संघ संस्थाहरू समुदाय अन्तरराष्ट्रिय संघ सस्थाहरूको सहभागिता र सहयोगमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको काम गरिने। विपद् जोखिम व्यवस्थापन गर्दा व्यक्तिको जीवन तथा सम्पत्ति स्वस्थ जीविकोपार्जन तथा उत्पादनका साधनहरू सांस्कृतिक तथा वातावरणीय सम्पदाको रक्षा गर्दै मानव अधिकार र विकासको अधिकारलाई प्रवर्धन गरिने। विपद् जोखिम व्यवस्थापनको काम समाजका सबै पक्ष तथा क्षेत्रसँगको सहभागिता तथा साझेदारीमा गरिने र प्रभावित तथा सिमान्तकृत समुदायको शसक्तिकरण गर्दै समावेशी पहुँचयुक्त तथा विभेद रहित सहभागिता सुनिश्चित गरिने। संघ प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका सबै सरोकारवाला निकायहरूको पूर्ण सहभागिता सार्वजनिक र निजी क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको जिम्मेवारी र भूमिकाको स्पष्टता सवाफदेहिता कार्यान्वयनमा सक्रिय संलग्नता साझेदारी तथा परिपुरकको सुनिश्चित गरिने ।

स्थानीय तह तथा समुदायलाई श्रोत साधन तथा निर्णय गर्ने जिम्मेवारी मार्फत विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा शसक्तिकरण गरिने । विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि बहुप्रकोप अवधारणा तथा विज्ञानमा आधारित विपद् सम्बन्धि तथ्याङ्कको सहज उपलब्धता खुला आदानप्रदानको माध्यमबाट समावेसी जोखिम सूचना एवं जानकारीमा आधारित निर्णय गरिने। दिगो विकास लक्ष्य, खाद्य सुरक्षा, स्वस्थ सुरक्षा, जलवायु परिवर्तन अनुकुलन, वातावरण व्यवस्थापन र विपद् जोखिम न्यूनीकरणबीच समन्जस्यता कायम गरिने। जोखिमका स्थानीय र विशिष्ट विषेपतालाई बुझी जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरिने

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजनाका २०१८ २०३० का लक्ष्यहरू

१. राष्ट्रिय स्तरमा विपद्बाट हुने मृत्युदर उल्लेख्य मात्रामा कम गर्ने
२. राष्ट्रिय स्तरमा विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरूको संख्या उल्लेख्य मात्रामा कम गर्ने
३. राष्ट्रिय कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा विपद्को कारण हुने प्रत्यक्ष आर्थिक क्षतिलाई उल्लेख्य रूपमा कम गर्ने ।
४. महत्वपूर्ण पूर्वाधार र आधारभूत सेवाहरूमा विपद्ले पुर्याउने क्षति र अवरोध उल्लेख्य रूपले कम गर्न उत्थानशीलता विकास गर्ने ।
५. प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना तयार गर्ने
६. बहुप्रकोप पूर्व सूचना प्रणाली र विपद् जोखिम सूचना तथा आंकलनको उपलब्धता र पहुँच उल्लेख्य बृद्धि गर्ने ।

। सार्वजनिक तथा निजी लगानी बृद्धि गरी दिगो विकासमा समेत योगदान पुर्याउने। विपद् पश्चात पुनर्लाभ पुनःस्थापना र पुनर्निर्माणमा अझ राम्रो बलियो र सुरक्षित बनाऔं भन्ने अवधारणा अवलम्बन गरिने र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा विज्ञान तथा प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्नुका साथै स्थानीय स्रोत, साधन, ज्ञान, सीप तथा श्रमलाई अत्यधिक उपयोग गरिने जस्ता कुराहरू मार्गदर्शक सिद्धान्तको रूपमा राखिएको छ ।

नेपाललाई विपद् जोखिमबाट सुरक्षित अनुकूलित तथा उत्थानशील राष्ट्रको रूपमा स्थापित गर्दै दिगो विकासमा योगदान पुर्याउने यस रणनीतिक कार्ययोजनाको दिर्घकालीन सोच रहेको छ । विपद्बाट हुने मृत्यु दर तथा प्रभावित व्यक्तिहरूको सङ्ख्यामा उल्लेख्य रूपले कमी ल्याउनु, जीविकोपार्जन स्वस्थ सम्पत्ति व्यावसाय र समुदायमा हुने जोखिम तथा क्षतिको न्यूनीकरण गर्नु उक्त रणनीतिक कार्ययोजनाको अपेक्षित परिणाम रहने भनिएको छ ।

विपद्बाट जीवन तथा सम्पत्ति स्वास्थ्य जीविकोपार्जन तथा उत्पादनका साधनहरू भौतिक एवं सामाजिक पूर्वाधार सांस्कृतिक एवं वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको उल्लेख्य रूपमा न्यूनीकरण गर्न विभिन्न रणनीतिक क्रियाकलापको पहिचान गरी आवधिक तथा वार्षिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै विपद् जोखिम रोकथाम पूर्वतयारी प्रतिकार्य एवं पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणको सुदृढीकरण र उत्थानशीलता अभिवृद्धि गरी विद्यमान विपद् जोखिम तथा क्षतिको न्यूनीकरण र नयाँ जोखिमको रोकथाम गर्नु रणनीतिक कार्ययोजनाको उद्देश्य रहेको छ ।

विपदबाट हुने औसत क्षति तथा जोखिमको यहि विश्लेषणका आधारमा रणनीतिक कार्ययोजनाले ६ वटा लक्षहरू निर्धारण गरेको छ । यी ६ वटा लक्ष्य अन्तरगत ३२ वटा सूचकहरू तय गरिएको छ । प्रत्येक सूचकहरूको लागि २०१५ को आधार रेखाको आधारमा २०२० सम्मको अल्पकालीन, २०२५ सम्मको मध्यकालीन र २०३० सम्मको दीर्घकालीन लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ । लक्ष्य ५ अन्तरगत ३ वटा सूचकहरू राखिएको छ जसमा अल्पकालीन लक्ष्य २०२० सम्ममा सबै प्रदेश र स्थानीय तहको विपद् जोखिम रणनीति तथा कार्ययोजना तयार गर्ने, संघ प्रदेश र स्थानीय तहहरू र सरोकारवालाहरूबीच अन्तर तथा परस्पर समन्वय र साझेदारी अभिवृद्धि गर्न संयन्त्र विकास गर्ने र सबै सरकारी निकायहरूले पुनर्लाभ पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणका लागि अझ राम्रो र बलियो निर्माणको सिद्धान्तका आधारमा श्रोतहरू व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गर्ने गरी सूचक राखिएको छ ।^{१८}

विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति तथा रणनीतिक कार्ययोजनाले विकास प्रकृत्यामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूल प्रवाहीकरण गरी दिगो विकासमा सहयोग पुर्याउन समष्टिगत अवधारणालाई आत्मसात गरी सेन्डाई कार्यढाँचालाई मूल मार्गदर्शनको रूपमा लिएर ४ प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू र अठार प्राथमिकता प्राप्त कार्यहरू निर्धारण गरेको छ । हरेक प्राथमिकता प्राप्त कार्यहरूलाई अल्पकालीन सन् २०१८-२०२० मध्यकालीन सन् २०१८-२०२५ र दीर्घकालीन २०१८-२०३० र निरन्तर रूपमा गरिने क्रियाकलापका लागि निरन्तर अवधि तोकिएको रणनीतिक

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजनाका प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र

- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र १: विपद् जोखिमबारे बुझाइ ।
- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र २: संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् जोखिम शासकीय पद्धतिको सुदृढीकरण ।
- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र ३: विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि उत्थानशिलता वृद्धि गर्न बृहत्तर जोखिम जानकारीमा आधारित नीजि तथा सार्वजनिक लगानी प्रवर्द्धन ।
- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र ४: प्रभावकारी विपद् प्रतिकार्य र पुनर्लाभ पुनर्स्थापन तथा पुनर्निर्माणमा अझ राम्रो र बलियो निर्माण का लागि विपद् पूर्वतयारीको सुदृढीकरण ।

क्रियाकलापहरू निर्धारण गरिएका छन् । उक्त रणनीतिक कार्य योजनाको अध्याय ८ मा कार्ययोजना कार्यान्वयनका लागि वित्तीय व्यावस्था र अध्याय ९ मा कार्ययोजनाको अनुगमन मूल्याङ्कन, समिक्षा र संशोधनको व्यावस्था रहेको छ ।

^{१८} नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना, २०७५

३.४. आवधिक तथा वार्षिक योजनामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम

(क) चौथो पञ्चवर्षीय योजना २०१६-२०२२: जलउत्पन्न प्रकोपको मानव जीवन सम्पत्ति र भैतिक पूर्वाधारमाथिको प्रभाव घटाउने प्राथमिकतामा राखिएको थियो (राष्ट्रिय योजना आयोग २०१६, पेज ८४-८७)। यस योजनाले बाढी पहिरो नियन्त्रण गर्न र डुवानको असर कम गर्न नदीमा तटबन्ध निर्माणका कार्यक्रम र वातावरणीय विनास तथा जलवायु परिवर्तनका कारण उत्पन्न विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई पनि प्राथमिकतामा राखेको थियो (पेज ८४-८७)।

(ख) पन्ध्रौं योजनाको आधारपत्र २०७६/७७-२०८०/८१: "सम्बृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली"को दीर्घकालीन सोच सहित शुरु गरिने पन्ध्रौं योजनाले सुरक्षित, सभ्य र न्यायपूर्ण समाजको परिकल्पना गरेको छ । यस योजनाका आठ वटा दीर्घकालीन रणनीतिमध्ये प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र परिचालन तथा उत्थानशीलता विकास गर्ने एक रहेको छ । सुखका राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचकमा सुरक्षित तथा सुविधा सम्पन्न आवास अन्तरगत सुरक्षित भवन (आचार संहिताको मापदण्ड अनुसार निर्मित) आवासमा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या २०७४/७५ मा ३७.८ प्रतिशत रहेकोमा २०८०/८१ मा ६० प्रतिशत पुर्याउने लक्ष्य रहेको छ । विपद् उत्थानशील समाज र अर्थतन्त्र अन्तरगत दुइवटा सूचकहरू राखिएको छ । जसमा विपद्का घटनाबाट प्रभावित जनसङ्ख्या २०७६/७७ मा प्रति हजार १९.५ रहेकोमा २०८०/८१ मा प्रतिहजार ५ जनामा झार्ने र विपद्का घटनाबाट मृत्यु हुने जनसङ्ख्या २०७६/७७ मा प्रतिलाख १.७ जना रहेकोमा २०८०/८१ मा प्रतिहजार १.०९ मा झार्ने लक्ष्य रहेको छ । उक्त योजना कार्यान्वयनको लागि आठ वटा राष्ट्रिय रणनीतिहरू तय गरिएको छ । जसमध्ये प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र परिचालन तथा उत्थानशीलताको विकास गर्ने एक रहेको छ । जसमा ... प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा जैविक विविधता संरक्षण र पर्यावरणीय सन्तुलनमा जोड दिइने जलवायु परिवर्तन अनुकुलन र विपद्को जोखिम न्यूनीकरण गर्ने रणनीति लिइने, विपद् व्यवस्थापनको पूर्वतयारी उद्धार, राहत र पुनर्स्थापनाका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संस्थागत र संरचनागत सुधार एवं विकास प्रक्रियामा मूल प्रवाहीकरण गरिने उल्लेख छ ।

आधारपत्रमा विपद् जोखिमका बारेमा पर्याप्त सूचना र ज्ञानको कमी हुनु, विपद् जोखिम न्यूनीकरण र विकास निर्माण कार्यबीच आवश्यक तालमेलको कमी हुनु, विपद् उत्थानशील विकास प्रक्रियाको कमजोर अबलम्बन, विकास निर्माणमा विपद् व्यवस्थापनको न्यून मुल प्रवाहिकरण, सबै विषयगत क्षेत्रमा विपद् जोखिम पहिचान तथा नक्शांकन हुन नसक्नु, प्राकृतिक स्रोतहरूको अव्यवस्थित एवं अत्याधिक दोहन, सबै

विषयगत क्षेत्रमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट कार्ययोजना र पर्याप्त लगानीको कमी, सरोकारवालाहरूबीचको कार्यमा समन्जस्यताको कमी, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको सूचकमा आधारित सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको अभाव र आपत्कालीन अवस्थाका लागि दक्ष र यथेष्ट मानव स्रोत, उपकरण बन्दोबस्ती तथा राहत सामग्रीको कमीलाई प्रमुख समस्याको रूपमा उल्लेख गरेको छ ।^{१९}

३.५. प्रादेशिक योजना तथा कार्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरण

प्रदेश नं. १ ले विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । प्रदेश सरकार गठनको छोटो समयमा विपद् व्यवस्थापन ऐन जारी गर्नु, प्रदेश आपत्कालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रको स्थापना, प्रदेश भण्डारगृह स्थापना, स्थानीय तहमा स्थानीय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको स्थापनाका लागि सामग्री सहयोग, विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना र यी कार्यका लागि आवश्यक पर्ने कार्यविधि तयारी प्रमुख उपलब्धिमूलक काम रहेका छन् । प्रदेशले विपद् व्यवस्थापनका लागि चालु आर्थिक वर्षको लागि प्रत्यक्ष बजेट र ४ करोड ३१ लाख विनियोजन गरे पनि नदी नियन्त्रण, वन तथा वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलगायत भौतिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा जोखिम न्यूनीकरणका अभ्यास गरेको छ । प्रदेशले विपद् व्यवस्थापनमा गर्दै आएका कार्य निम्नानुसार रहेका छन्:

- (क) आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालयको प्रशासन, योजना तथा व्यवस्थापन महाशाखाका प्रमुखको अध्यक्षतामा सबै मन्त्रालयका विपद् सम्पर्क व्यक्ति र सरोकारवालाको बैठक नियमित रूपमा मासिक बैठक सञ्चालन ।
- (ख) भोजपुर, उदयपुर र झापामा मुख्यमन्त्री अत्याव्यकीय सेवा केन्द्रको स्थापना ।
- (ग) उद्धारका लागि प्रहरीलाई यातायातका साधन वितरण ।
- (घ) स्थानीय तहलाई स्थानीय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको स्थापनाका लागि प्रारम्भिक सहयोग ।
- (ङ) स्थानीय तहलाई प्रत्येक वर्ष विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम ।
- (च) सुख्खा खडेरी पीडित, बाढी पहिरो प्रभावित, आगलागी प्रभावितलगायत विपद्बाट प्रभावितलाई मानवीय सहयोग ।
- (छ) सडक दुर्घटना न्यूनीकरणका लागि सडक सुशासन कार्यक्रम ।
- (ज) युवा विपद् व्यवस्थापन युवा समूह गठन, सगरमाथा टिन्स क्लब गठन र म अघि बढ्छु कार्यक्रम सञ्चालन ।

यसरी प्रदेशले विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रमा विविध रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

^{१९} राष्ट्रिय योजना आयोग, पन्ध्रौँ योजनाको आधारपत्र २०७६ ।

अध्याय- चार: विपद् उत्थानशील दस्तावेज तयारी

४.१. विपद् उत्थानशील दस्तावेज गर्ने निर्णय:

प्रदेश सरकारले विपद् व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन प्रदेश विपद् व्यवस्थापन परिषदबाट निर्णय गरी आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालयले नेतृत्व गरी विपद् उत्थानशील नीति, रणनीतिक कार्ययोजना, प्रदेश विपद् पर्तिकार्य ढाँचा र विकासमा विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण गर्ने निर्णय गर्यो । सो निर्णयअनुसार आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालयले २०७५ पुस २३ गते प्रदेश स्तरीय कार्यशालाको आयोजना गरी सबै मन्त्रालय र प्रदेश सभासदबाट विपद् उत्थानशील दस्तावेज निर्माण गर्ने सहमति प्राप्त गर्यो। यस निर्णयको कार्यान्वयनका लागि विभिन्न विकास साझेदारसँगको समन्वयमा निर्देशक समिति गठन गरी गरेर विकास साझेदारसँग सम्झौता सम्पन्न गरी काम अघि बढायो । यसका लागि प्रदेशमा कार्यसमिति रहेको इको नेपालले सचिवालयको काम गर्ने र विकास साझेदारले आवश्यक सहयोग गर्ने निर्णय समेत भयो ।

निर्देशक समितिले विपद् उत्थानशील दस्तावेज तर्जुमाका लागि सबै विषयगत क्षेत्रलाई समेट्नेगरी पाँचवट विषयगत क्षेत्रको पहिचान गरी सोअनुरूप सुझाव लिने निर्णय गर्यो ।

४.२. जिल्ला स्तरीय कार्यशाला कार्यशालाको आयोजना

प्रदेश सरकारले पहिलो प्रदेश स्तरीय कार्यशालालाई आधार मानेर प्रदेशका १३७ स्थानीय तहका प्रतिनिधिको सहभागितामा जिल्ला स्तरमा कार्यशालाको आयोजना सम्पन्न भयो । निर्णयअनुसार निम्न जिल्लामा नमनअनुसार कार्यशालाको आयोजना सम्पन्न भए:

क्रसं	जिल्ला	कार्यशालाको मिति	जम्मा	सहयोगी संस्था
१	ताप्लेजुङ	२०७६ वैशाख ३०	९२	सुआहारा, हेलेनकेलर
२	पाँचथर	२०७६ वैशाख ३१	७०	केयर नेपाल/ इको नेपाल
३	इलाम	२०७६ जेष्ठ १	६९	केयर नेपाल/ इको नेपाल
४	झापा	२०७६ जेष्ठ २	११७	दि लुथरन वर्ल्ड फेडरेशन
५	सुनसरी	२०७६ जेष्ठ २३	४५	प्लान इन्टरनेशनल
६	उदयपुर	२०७६ जेष्ठ २४	५६	वर्ल्डभिजन इन्टरनेशनल
७	मोरङ	२०७६ आषाढ ४	९४	ह्याविट्याट फर ह्युमेनिटी नेपाल
८	धनकुटा	२०७६ आषाढ ६	६५	आन्तरिक मामिला तथा कानून

				मन्त्रालय
९	तेहथुम	२०७६ आषाढ ७	६४	एक्सन एड नेपाल
१०	भोजपुर	२०७६ भाद्र ११	५१	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय
११	सङ्खुवासभा	२०७६ भाद्र १२	५८	एक्सन एड नेपाल
१२	सोलुखुम्बु	२०७६ भाद्र १८	४२	संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम- बृहत्तर विपद् जोखिम कार्यक्रम
१३	ओखलढुङ्गा	२०७६ भाद्र १९	५१	
१४	खेटाङ	२०७६ भाद्र २०	४१	
	जम्मा सहभागी		९१५	

उल्लिखित जिल्ला तहको परामर्श कार्यशालाबाट प्राप्त सुझावहरू अनुसूची १ मा राखिएको छ ।

४.३. विषयगत क्षेत्रको कार्यशाला

त्यसैगरी मन्त्रालयले विषयगत क्षेत्रमा समेत आधादिने परामर्श कार्यशालाको आयोजना गर्यो । कार्यशाला संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम- बृहत्तर विपद् जोखिम कार्यक्रममा प्राविधिक र एक्सन एड नेपालको व्यवस्थापकीय सहयोगमा आयोजना गरिए । जसको मिति र सहभागिता निम्न अनुसार रहेको छ:

क्रसं	विषयगत क्षेत्र	आयोजना मिति	सहभागी सङ्ख्या
१	उत्पादनमूलक क्षेत्र	६ भदौ २०७६	३५
२	सामाजिक विकास क्षेत्र	५ भदौ २०७६	४४
३	भौतिक पूर्वाधार क्षेत्र	८ भदौ २०७६	३२
४	प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण क्षेत्र	६ भदौ २०७६	३६
५	पूर्वतयारी क्षेत्र	८ भदौ २०७६	६७

विषयगत क्षेत्रसँग भएको परामर्श कार्यशालाबाट प्राप्त सुझावहरू अनुसूची २ मा राखिएको छ ।

उल्लिखित कार्यशालाबाट प्राप्त सुझावका आधारमा प्रदेशको विपद् उत्थानशील नीति र रणनीतिक कार्ययोजना मस्यौदा गरी छलफलमा प्रस्तुत गरिएको छ । सो अनुसार नीति र रणनीतिक कार्ययोजनाको स्वरूप देहायबमोजिम रहेको छ:

(क) विपद् उत्थानशील नीति

- पृष्ठभूमि:

- **दीर्घकालीन सोच:** विपद् र जलवायुजन्य जोखिमबाट सुरक्षित तथा उत्थानशील समाजको विकास गर्दै प्रदेशको दिगो विकासमा योगदान गर्नु यस नीतिको दीर्घकालीन सोच रहेको छ ।
- **ध्येय:** सबै क्षेत्रमा रहेको जोखिम कम गर्नु
- **लक्ष्य:** सबै क्षेत्रमा हुने क्षति कम गर्नु
- **उद्देश्य:** विपद् तथा जलवायुजन्य जोखिम कम गरी उत्थानशीलता वृद्धि गर्नु यस नीतिको प्रमुख उद्देश्य रहेकोछ (६ वटा विशिष्ट उद्देश्य)
- **अवधारणा:** ६ वटा बुँदामा समेटिएको
- **नीति:** विपद् व्यवस्थापन चक्रानुरूप नीतिगत व्यवस्था गरिएको (५२)
- विपद् पूर्वको विपद् अल्पीकरण र त्यसका लागि गर्नु पर्ने कार्य (३४)
- विपद्का समयमा गरिने कार्य र त्यसका लागि गरिने पूर्वतयारी (१६)
- विपद्पछि गरिने कार्य (४)
- **नीति कार्यान्वयन रणनीति:** कार्यान्वयनका लागि १० वटा रणनीतिक बुँदा
- **समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन:** अन्तरपालिका, अन्तर प्रदेश अन्तरदेशीय र अन्तरदसमन्वय र सूचकसहितको अनुगमन मूल्याङ्कन
- नीति पुनरावलोकन:

(ख) विपद् उत्थानशील रणनीतिक कार्ययोजना

१. अध्याय- १:पृष्ठमूभि

- प्रदेशको परिचय
- प्रदेशमा विपद् जोखिमको अवस्था
- भूकम्प
- बाढी
- पहिरो
- हिमपहिरो र हिमताल विष्फोट
- सुख्खा खडेरी

२. अध्याय २: नीतिगत व्यवस्था विश्लेषण

- अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता र कार्यढाँचा
- सेण्डाई कार्यढाँचा
- राष्ट्रिय तहमा नीतिगत व्यवस्था
- ऐन, नीति र रणनीतिक कार्ययोजना

- विपद् प्रतिकार्यबाट उत्थानशीलता अभिवृद्धितर्फ उन्मुख
- मार्गदर्शन, निर्देशिका र प्रतिकार्य ढाँचाको तयारी
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन र योजना तर्जुमा मार्गदर्शन

३. अध्याय ३: रणनीतिक कार्ययोजनाको परिचय

- कार्ययोजनाको परिचय
- तयारी प्रक्रिया
- मार्गदर्शक सिद्धान्त (१४)
- दीर्घकालीन सोच
- अपेक्षित परिणाम
- उद्देश्य
- लक्ष्य

४. अध्याय ४: रणनीतिक प्राथमिकता तथा क्रियाकलाप

रणनीतिक क्षेत्र १: विपद् जोखिमबारे बुझाइ अभिवृद्धि (३९ विस्तृत कार्ययोजना)

- रणनीतिक कार्य १: विपद् जोखिमसम्बन्धी बुझाइको विकासका लागि ज्ञान व्यवस्थापन
- रणनीतिक कार्य २: बहूविपद् जोखिम पहिचान, नक्साङ्कन र सम्प्रेषण
- रणनीतिक कार्य ३: विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन
- रणनीतिक कार्य ४: अन्तरनिकाय समन्वय संयन्त्रको विकास
- रणनीतिक कार्य ५: विषयगत क्षेत्रमा रहने जोखिम र जोखिम न्यूनीकरण क्षमता अभिवृद्धि

रणनीतिक क्षेत्र २: विपद् जोखिम शासकीय पद्धतिको विकास र सुदृढीकरण (२२)

- रणनीतिक कार्य ६: संस्थागत विकास र एवं सुदृढीकरण
- रणनीतिक कार्य ७: विपद् उत्थानशीलताका लागि सामाजिक समावेशीकरण सुनिश्चितता
- रणनीतिक कार्य ८: सबै तहबीच समन्वय संयन्त्र स्थापना
- रणनीतिक कार्य ९: विपद् उत्थानशीलताका लागि सहकार्य र साझेदारी

रणनीतिक क्षेत्र ३: विपद् उत्थानशीलता वृद्धिका लागि निजी तथा सार्वजनिक लगानी प्रवर्द्धन

- रणनीतिक कार्य १०: उत्थानशीलता अवृद्धिका लागि लगानी प्रवर्द्धन
- रणनीतिक कार्य ११: विपद् उत्थानशीलता अभिवृद्धिमा सार्वजनिक-निजी लगानी अभिवृद्धि
- रणनीतिक कार्य १२: विपद् उत्थानशीलताका लागि निजी लगानी प्रवर्द्धन
- रणनीतिक कार्य १३: विपद् उत्थानशीलताका जोखिम हस्तान्तरण, बीमा तथा सामाजिक सुरक्षा
- रणनीतिक कार्य १४: समुदायमा आधारित विपद् उत्थानशील कार्यक्रम प्रवर्द्धन

रणनीतिक क्षेत्र ४: विपद् प्रतिकार्य र पुनःस्थापनका लागि प्रभावकारी पूर्वतयारी

- रणनीतिक कार्य १५: प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि सशक्त विपद् पूर्वतयारी
- रणनीतिक कार्य १६: बहू-प्रकोप पूर्वसूचना प्रणालीको विकास र विस्तार
- रणनीतिक कार्य १७: समन्वय, सूचना व्यवस्थापन र सम्प्रेषण
- रणनीतिक कार्य १८: विपद् प्रतिकार्य क्षमता विकास

- रणनीतिक कार्य १९: “अझ राम्रो र बलियो निर्माण” सहित पुनर्निर्माण र पुनःस्थापना

अध्याय- पाँच: विराटनगर महानगरपालिका

५.१. विराटनगर महानगरपालिका

विराट राजाको राजधानीका रूपमा पौरिणक महत्व बोकेको विराटनगर महानगरपालिका वर्तमान संघीय संरचनापछि पनि प्रदेश नं. १ को राजधानी बनेको छ । राज्य पुनर्संरचना पश्चात् बैजनाथपुर र बुधनगर गाविस गाभिएर उपमहानगरपालिकाबाट महानगरपालिकामा रूपान्तरण भएको हो । पूर्वमा जहदा र कटहरी गाउँपालिका, पश्चिममा केशलिया खोला र विराटनगर महानगरपालिकाको वडा नं. १ सुनसरी जिल्लाका बर्जु गाउँपालिका र दुहवी नगरपालिका, उत्तरमा बुढीगङ्गा गाउँपालिका र दक्षिणमा भारतको विहार राज्य पर्दछन्। समुद्र सतह देखि करिब ८० मिटरको उचाईमा रहेको यो महानगरपालिकामा क्षेत्री, बाहुन, मारवाडी, नेवार, मधेशी, पासवान, डुम, ऋषिदेवलगायतका दलित वर्ग, जनजातिहरू, सन्यासी, मुस्लिम लगायतका जातजातिको बसोबास रहेको छ ।

नेपालको औद्योगिक नगरीको रूपमा पनि परिचित यो महानगरका नागरिकको मुख्य आर्थिक श्रोत उद्योग, ब्यापार, कृषि र ज्याला मजदुरी हो । शहरी क्षेत्रका अधिकाँस मानिसहरू व्यापार गर्दछन् । पुराना र नयाँ समेत धेरै उद्योगहरू पनि छन् भने ग्रामीण क्षेत्रमा खेतीपाती नै आर्थिक विकासको माध्यम हो । खासगरी धान, तोरी, दलहन, गहुँ, मकै, उखु आदिको उत्पादन हुन्छ । व्यवसायिक तरकारी खेती आँशिक रूपमा गरिएको छ । पशुपालन र दूध विक्रीलाई सहायक पेशाको रूपमा लिइन्छ । देशका अन्य क्षेत्रजस्तै यस महानगरका ग्रामीण र सहरी दुवै स्थानमा बसोबास गर्ने मानिस वैदेशिक रोजगारीमा पनि गएका छन् । तथ्याङ्कअनुसार महानगरमा भूमिहीन परिवार करिब ६०४६ र परालको छाँना भएका झुप्रा घरहरू करिब २०८३ को सङ्ख्यामा छन् ।
१२०

^{२०} विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना, विराटनगर महानगरपालिका, २०७६ ।

महानगरपालिकाको शैक्षिक अवस्थालाई पनि २ किसिमले हेर्नुपर्ने हुन्छ । शहरी क्षेत्रमा पूर्वकै शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विराटनगर रहेको छ भने ग्रामीण क्षेत्रमा शैक्षिक अवस्था तुलनात्मक रूपमा कमजोर रहेको छ । शहरी क्षेत्रमा सामुदायिक विद्यालयहरू भन्दा बढी संस्थागत विद्यालयहरूले सेवा दिइरहेका छन् भने ग्रामीण क्षेत्रमा सामुदायिक विद्यालयको बाहुल्यता रहेको छ । उच्च शिक्षाका लागि महेन्द्र मोरङ्ग कलेज लगायत दर्जनौं क्याम्पसहरू रहेका छन् ।

तराईमा अवस्थित यस महानगरपालिकामा उष्ण जलवायु रहेको छ । यहाँको अधिकतम तापक्रम गर्मी समयमा ४३ डिग्री सेल्सियससम्म र जाडो याममा ६ डिग्री सेल्सियससम्म हुन्छ । मङ्सिरदेखि माघसम्म जाडो र वैशाखदेखि आश्विनसम्म गर्मी हुन्छ । लगभग ८० प्रतिशत वर्षा आषाढ, श्रावण, भाद्र महिनामा हुने गर्दछ । केही वर्षयता एकातिर वर्षामा कमी आएको, भूमिगत पानीको सतह घट्दै गएको र गर्मी बढ्दै गएको छ भने अर्कोतिर पशु तथा बालीबिरुवामा रोगकीराको आक्रमण बृद्धि हुँदै गएको छ । सडक विस्तारको क्रममा सडक किनाराका सयौं रुखको काटिएका छन् ।

५.२. विपद्को जोखिम

विराटनगर महानगरपालिकामा ठूला नदीबाट आउने बाढीको जोखिम न्यून छ । तर यस महानगरको पूर्वी क्षेत्र भएर बग्ने सिङ्घीया खोलाले वडा नं. १, २, ७, ८, १४, १६ र १९ का धेरै भागहरूमा कटान तथा डुवान गर्ने गरेको छ । त्यसैगरी पश्चिम सिमाना भएर बग्ने केशलिया खोलाले वडा नं. ४, ५, ६, ११, १२ र १६ का धेरै भागहरूमा कटान तथा डुवान गर्ने गरेको छ । यसका साथै साना खोल्सा खोल्सी, धद्रा खोला, खदरा खोला, पैनी तथा घोघाहरूले पनि कतिपय वस्तीहरूमा डुवान गर्ने गरेको छ ।

महानगरमा खासगरी भूकम्प, बाढी र डुवान, सडक दुर्घटना, जनावर आतङ्क (विशेषगरी छाड कुकुर), शहरी प्रदूषण, हुरीबतास, शीतलहर, जिद्युतीय दुर्घटना, आगलागी, चट्याङ, महामारी, सर्पदंश, असिनालगायतका घटनाबाट महानगर जोखिममा रहेको छ । महानगरपालिका जोखिममा हुनुको मूल कारण निम्नानुसार रहेका छन्:

- (क) स्वच्छ नगरको विकासमा नागरिक चेतनाको कमी ।
- (ख) भर्खरै बनेको महानगरपालिकाले संविधान र कानून प्रदत्त जिम्मेवारी पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न कठिनाइ ।
- (ग) विपद् जोखिमबारे बुझाइको कमी ।
- (घ) विकासका विषयगत क्षेत्रमा जोखिम न्यूनीकरण मूलप्रवाहीकरणको अवधारणाको विकास नहुनु ।
- (ङ) परम्परागत रूपमा कार्य गर्ने शैलीमा परिवर्तन नआउनु ।
- (च) नीतिगत र कानूनी व्यवस्थाले पूर्णता नपाउनु ।

५.३. महानगरपालिकाबाट भएका प्रयास

महानगरपालिकाले विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा भर्खरै कार्य गर्न प्रारम्भ गरेको छ । आफ्नो बजेट तथा कार्यक्रममा न्यूनतम बजेट भए पनि विभिन्न संस्थासँगको साझेदारीमा "विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना, २०७६" तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ भने विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति र रणनीतिक कार्ययोजना तयारीको प्रक्रियामा रहेको छ, जसका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमअन्तर्गत बृहत्तर विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमबाट प्राविधिक तथा आंशिक आर्थिक सहयोग लिएको छ ।

नगरपालिकाले आफ्नो नियमित वार्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत विपद् जोखिम न्यूनीकरणसँग सम्बन्धित निम्नअनुसार कार्यक्रम र बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छः

कार्यक्रम	बजेट रु.
महानगर हरियाली प्रवर्द्धन	२० लाख
सामुदायिक विद्यालय हरियाली कार्यक्रम	५ लाख
वातावरणमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२ लाख
वृक्षारोपण भएका बरुवाको संरक्षण कार्यक्रम	४ लाख ५० हजार
सिंघिया खोला र केशलिया खोला एवं अन्य क्षेत्रमा हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१० लाख
जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना	१ लाख
घरायसी हरियाली कार्यक्रम	१ लाख ५० हजार
विपद् मापदण्ड, कार्यविधि, आवधिक तथा गुरुयोजना तयारी तथा अद्यावधिक	१ लाख
बारुणयन्त्र कर्मचारी क्षमता विकास	१ लाख
विद्यालय, अस्पतालहरूका लागि विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम	२ लाख
विद्यालयस्तरीय पूर्ण सरसफाई कार्यक्रम	३ लाख

५.४. कार्यशाला आयोजना

महानगरपालिका संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमअन्तर्गत बृहत्तर विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमबीच भएको सहमति अनुसार महानगरपालिकाले विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति र रणनीतिक कार्ययोजना तयारी गर्ने कार्यस्वरूप महानगरका जननिर्वाचित प्रतिनिध, वडाका वडाध्यक्ष, महानगर

कार्यपालिकाका सदस्य र कर्मचारीसमेत विपद् व्यवस्थापन समितिको पहिलो कार्यशाला २०७६ साल भाद्र ९ गते आयोजना भयो । कार्यशालाबाट प्राप्त सुझाव निम्नअनुसार रहेका छन्:

समूह	मूल प्राथमिकता	प्राप्त सुझाव		कार्यक्रम विधि
		नीति	रणनीतिक कार्ययोजना	
१	विपद् बारे बुझाइ	<ul style="list-style-type: none"> महानगरका सबै तह (वडा, समुदाय, उपभोक्ता समिति, सञ्चार क्षेत्र र निजी क्षेत्र) को विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षमता विकास विद्यालय पठ्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरण अनिवार्य विद्यालयमा विपद् सम्पर्क व्यक्ति साझेदारी र समावेशी विपद् व्यवस्थापन सूचना व्यवस्थापन ज्ञान व्यवस्थापन 	<ul style="list-style-type: none"> विपद् सूचना प्रवाह सूचना केन्द्रको स्थापना सीमन्तीकृत र सङ्कटासन्न समुदाय लक्षित जोखिम न्यूनीकरण सचेतना सामाजिक संस्था, निजी संस्था र नागरिक समाज तथा उपभोक्ता समूहसँग जोखिम न्यूनीकरण कार्यक्रममा साझेदारी सचेतना विस्तारका लागि सञ्चारमाध्यमसँग साझेदारी 	<ul style="list-style-type: none"> रेडियो सूचना, सम्बाद, नाटक तथा सार्वजनिक सूचना तालिम तथा अभिमुखीकरण सूचना सङ्कलन विश्लेषण र सम्प्रेषण सडक नाटक सार्वजनिक कार्यक्रम नियमित कार्यक्रममा केही समय विपद् बारे जानकारी दिने सूचना, सञ्चार र ज्ञान प्रवर्द्धन सामग्रीको विकास उत्पादन र वितरण
२	विपद् जोखिम शासकीय पद्धतिको सुदृढीकरण	<ul style="list-style-type: none"> संस्थागत सुदृढीकरण समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन सङ्घ, प्रदेश र अन्य स्थानीय तहबीच समन्वय संयन्त्र सूचना व्यवस्थापन भूउपयोग नीति र सोअनुरूप भूमीको वर्गीकरण र उपयोग 	<ul style="list-style-type: none"> दक्ष जनशक्तिको विकास सचेतना कार्यक्रम सुरक्षित स्थानको पहिचान र संरक्षण प्रकोपको नक्साङ्कन र जोखिम विश्लेषण जोखिम न्यूनीकरणका लागि विकास महाशाखा, विभाग वा शाखाबीच समन्वय 	<ul style="list-style-type: none"> प्राप्त नभएको
३	विपद् जोखिम न्यूनीकरण मा आधारित लगानी प्रवर्द्धन	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक, निजी, व्यापारिक र नागरिक समाजबीच साझेदारी सङ्घ, प्रदेश र अन्य स्थानीय तहबीच समन्वय समुदाय परिचालन भवन तथा संरचना निर्माणमा राष्ट्रिय संहिताको कार्यान्वयन 	<ul style="list-style-type: none"> योजना छनोटमा जोखिम न्यूनीकरणलाई प्राथमिकता र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्ने सम्मानजनक सहभागित निरन्तर समन्वय जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमलाई आयआर्जनसँग जोड्ने 	<ul style="list-style-type: none"> अल्पकालीन र दीर्घकालीन योजना र कार्यक्रम तयारी गर्ने नागरिक समाजसँग साझेदारी गर्ने
४	प्रभावकारी प्रतिकार्य र पुनर्लाभ तथा अझ राम्रो र बलियो	<ul style="list-style-type: none"> विषयगत, क्षेत्रगत र कार्यगत रूपमा जोखिमको पहिचान र सूचीकरण प्रभावकारी समन्वय प्रभावकारी राहत व्यवस्थापन योजना 	<ul style="list-style-type: none"> नियमित कार्यक्रम र बजेट व्यवस्था नगर प्रहरीभित्र उद्धार समूह गठन वडा तहमा समुदायमा आधारित खोज तथा उद्धार 	<ul style="list-style-type: none"> अनुगमन मूल्याङ्कन संयन्त्र नियमित बैठक, छलफल र सवाल पहिचान वृक्षारोपण नदी र खोल्सा खोल्सीमा बाँस र भूक्षय नियन्त्रण

निर्माणका लागि विपद् पूर्वतयारी को सुदृढीकरण	<ul style="list-style-type: none"> • पुनर्निर्माण र पुनःस्थापन कार्यढाँचा • 	<p>समूह विकास र क्षामता अभिवृद्धि</p> <ul style="list-style-type: none"> • भवन निर्माण संहिताको कार्यान्वयन • सहरी आवाश व्यवस्थापन • जोखिम न्यूनीकरण तथा राहत कोषको प्रभावकारी व्यवस्थापन • सुरक्षित आवाशका लागि पुराना र कच्ची घर विस्थापन वा जोखिम न्यूनीकरण 	<p>पद्धितबाट आर्थिक विकास</p> <ul style="list-style-type: none"> • जोखिम न्यूनीकरणमा पुनर्लगानी सुनिश्चित गर्ने
--	---	--	--

उल्लिखत सुझावमोजिम महानगरपालिका विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति र रणनीतिक कार्ययोजनाको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार भयो । तर, महानगरपालिकासँग थप छलफल र बडा तहबाट पृष्टपोषण लिनका लागि बजेट विनियोजन नभएका कारण संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमअन्तर्गत बृहत्तर विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमसँग सामान्य बजेटको माग गरेको छ ।

बजेट सहयोग उपलब्ध भएमा महानगरको विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति र रणनीतिक कार्ययोजना सन् २०२० को जनवरीभित्र तयार भई स्वीकृतिको प्रक्रियामा जाने देखिएको छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१: जिल्ला स्तरीय परामर्श कार्यशालाबाट प्राप्त सुझाव

जिल्ला	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
<ul style="list-style-type: none"> ताप्लेजुङ पाँचथर इलाम झापा सुनसरी उदयपुर 	<ul style="list-style-type: none"> जनचेतना, पूर्वसावधानी, पूर्वतयारी, जोखिम पहिचान, नक्साङ्कन । बैकल्पिक खेती प्रणाली, क्षमता अभिवृद्धि । स्रोत व्यवस्थापन, पूर्व अभ्यास, पूर्वतयारी, सचेतना । एकीकृत बस्ती विकास पूर्वाधार मापण्ड वन्यस्रोतको उपयोग मापण्ड भूउपयोग नीति तयार गरी लागू गर्ने । पूर्वाधारहरू निर्माण गर्दा जोखिम विश्लेषण । बजेटको व्यवस्था । विमा नीति । विकास योजनामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण मूलप्रवाहीकरण समन्वय संयन्त्र सुरक्षित विकास मापण्ड विपद्को तह र स्तर वर्गीकरण विपद् सूचना तथ्याङ्क व्यवस्थापन पूर्वासूचना प्रणाली स्थानीय ज्ञान, सीपको प्रवर्द्धन जीखिम हस्तान्तरण नीतिगत संस्थागत-कार्यगत समन्वयलाई बाध्यकारी बनाउने । विद्यालयहरूलाई आश्रयस्थल तोक्ने कार्य बन्द गरी छुट्टै आश्रयस्थल तोक्ने । स्थानीय पाठ्यक्रममा नै विपद् उत्थानशीलता सम्बन्धी आधारभूत विषयहरू समावेश गर्ने । विपद् प्रभाव मूल्याङ्कनविधि कार्यान्वयन गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> सूचना, सञ्चार सम्प्रेषण, तथ्याङ्कको संकलन । आर्थिक परिचालन । प्रतिकार्य समूह तयारी । पाठ्यक्रममा समावेश । उत्थानशील कृषि तालिम, बैकल्पिक खेती र प्रचार प्रसार । शहरी विकास-भवन संहिता मापण्ड जारी गर्नुपर्ने । जोखिममा रहेका पुराना घरहरूको तथ्याङ्क संकलन र प्रवलीकरण वा वैज्ञानिक वन विकास जनचेतनामूलक कार्यक्रम । तालिम, गोदान, सामग्रीहरू भण्डारण (संवेदनशीलताका आधारमा) । स्पष्ट कार्यविभाजन जोखिम नक्साङ्कन विषयगत क्षेत्रमा विपद्द्वारे क्षमता विकास जोखिम न्यूनीकरण योजना आपत्कालीन योजना तर्जुमा प्रदेश र स्थानीय तहबीच सहकार्य र साझेदारी विपद्बाट हुने क्षतिको विमा प्रवर्द्धन राष्ट्रिय भवन संहिता पालना गर्ने उच्च जोखिममा रहेका सामाजिक क्षेत्रका पूर्वाधारहरू (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था) सुरक्षित स्थानमा क्रमशः स्थानान्तरण गर्दै लैजाने । जोखिमयुक्त नदीहरूको तटबन्धन, वृक्षारोपण, पुल, कल्भर्टको निर्माण, चेकड्याम बनाई नदीजन्य सामग्रीको संचित गर्ने व्यवस्था । अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित गर्ने । भू उपयोग नीतिलाई व्यवस्थित गर्ने ।
मोरङ धनकुटा तेरथुम भोजपुर सङ्खुवासभा	उत्पादनमूलक क्षेत्र <ul style="list-style-type: none"> भूउपयोग नीति स्थानविशेष व्यवसायिक बाली विकास प्रविधि अनुगमन तथा मूल्याङ्कन आधारित 	उत्पादनमूलक क्षेत्र <ul style="list-style-type: none"> प्रभावकारी उद्धार र राहत व्यवस्थापन सुरिक्षात स्थानको संरक्षण र व्यवस्थापन बलियो पुनर्निर्माण प्रभावकारी स्वास्थ्य सेवा

जिल्ला	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
	<p>अनुदान र सहयोग</p> <ul style="list-style-type: none"> • अनुसन्धानमा आधारित विकास योजना • जोखिम हस्तान्तरण र राहत नीति • व्यवस्थित प्रतिकार्य पद्धति • मौसम पूर्वानुमान र सूचना व्यवस्थापन • प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन <p>सामाजिक विकास क्षेत्र</p> <ul style="list-style-type: none"> • सुरक्षित विद्यालय • प्रभावकारी स्वास्थ्यसेवा • स्वच्छ पानी र सरसफाइको सुनिश्चितता • जोखिम हस्तान्तरण • सुरक्षित लगानीको सुनिश्चितता <p>भौतिक पूर्वाधार</p> <ul style="list-style-type: none"> • वातावरणमैत्री पूर्वाधार • सबै तहबीच स्पष्ट समन्वय संरचना • सुरक्षित पूर्वाधारका नीति र कानून निर्माण र कार्यान्वयन <p>प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण</p> <ul style="list-style-type: none"> • जनचेतना अभिवृद्धि, • वन नश्रीको स्थापना, • स्पष्ट नीति र कार्यविभाजन, • दक्ष जनशक्तिको विकास, • भूउपयोग नीति • भूमिको उत्कृष्ट उपयोग <p>प्रतिकार्य र “अझ राम्रो र बलियो निर्माण” का लागि पूर्वतयारी</p> <ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार, सुरक्षा निकाय र सहयोगी संस्थाहरूको भूमिका निर्धारण विषयगत क्षेत्र (स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, आवाश, सूचना तथा समन्वय) सम्बन्धी नीति स्पष्ट रूपमा उल्लेख हुनुपर्ने • प्रभावकारी समन्वय संयन्त्रको विकास • सबै तहको काम कर्तव्य र अधिकार निर्धारण • समन्वय र साझेदारीको ढाँचा 	<ul style="list-style-type: none"> • शिक्षा निरन्तरता योजना • वृक्षारोपण र वन संरक्षण <p>सामाजिक विकास क्षेत्र</p> <ul style="list-style-type: none"> • विपदबारे विषयगत क्षेत्रमा जनचेतना विकास • साझेदारी र सहकार्यको प्रवर्धन • नियमन, अनुगमन र मूल्याङ्कन • सबै क्षेत्रमा कार्यविभाजनसहितको पूर्वतयारी कार्य योजना <p>भौतिक पूर्वाधार</p> <ul style="list-style-type: none"> • जोखिम न्यूनकीकरण पहिलो प्राथमिकता • स्थानीय स्रोतको उपयोग • वैकल्पिक कार्यक्रम पहिचानको ढाँचा • भौतिक पूर्वाधार निर्माण विपद् संवेदनशील रूपमा गर्ने रणनीति • पूर्वाधार सम्बन्धी क्षेत्रगत र जोखिम संवेदनशीलता सुनिश्चित गर्ने <p>प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण</p> <ul style="list-style-type: none"> • वन र वातावरण सम्बन्धी विपद् संवेदनशील योजना • विपद् संवेदनशील कार्यक्रम, • दिगो विकासको अवधारणा कार्यान्वयनमा सहयोग, • प्रभावकारी समन्वयको व्यवस्थानदी व्यवस्थापन र नियन्त्रित उत्खनन • सबै तहको शैक्षिक पाठ्यक्रममा विपद् जोखिम व्यवस्थापन शिक्षा समावेश गर्ने <p>प्रतिकार्य र “अझ राम्रो र बलियो निर्माण” का लागि पूर्वतयारी</p> <ul style="list-style-type: none"> • सबै तहमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने • भएका दक्ष जनशक्ति पहिचान र थप क्षमता विकास • खोज तथा उद्धार क्षमता विकास • मैसमी विपद्द्वारे समयमै सूचना प्रवाह गर्ने • सामुदायिक सूचना प्रणालीको विकास गर्ने • लेखाजोखा औजारको निर्धारण • लेखाजोखा सूचक • जोखिम संवेदनशील योजनाका तत्व पहिचान।

जिल्ला	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
	विपद्को स्तरअनुसार काम कर्तव्य र अधिकारको प्रारूप तयारी	<ul style="list-style-type: none"> विपद् प्रभाव मूल्याङ्कनपछि मात्र भौतिक पूर्वाधार निर्माण आरम्भ गर्ने कानुनी व्यवस्था गर्ने
सोलुखुम्बु जिल्ला		
उत्पादनमूलक	<ul style="list-style-type: none"> भौगोलिक बनेटको विश्लेषण गर्ने प्राकृतिक स्रोत र साधनको सूची तयारी नीति बनाउने भूउपयोग नीति तयारी 	<ul style="list-style-type: none"> बस्ती स्तरमा चेतना विस्तार गर्ने सुरक्षित आवास क्षेत्रको विकास उत्पादनमा विपद्को प्रभाव पहिचान र विपद् संवेदनशील उत्पादन कार्यक्रम निर्माण अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित योजना तर्जुमा
सामाजिक विकास	<ul style="list-style-type: none"> अनुसन्धानमा आधारित योजना तयार गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्ने विपद् व्यवस्थापन इकाई गठन र सम्पर्क व्यक्तिको व्यवस्था स्थानीय तहलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरणका क्षेत्रमा काम गरेका आधारमा विशेष अनुदान उपलब्ध गराउने 	<ul style="list-style-type: none"> एक पालिका ५० स्वयंसेवक समूह गठन स्वयंसेवकको क्षमता विकास माध्यमिक तहका विद्यालयमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यशालाहरूको आयोजना जोखिम हस्तान्तरण जोखिम संवेदनशील विकास योजनाको निर्माण
भौतिक पूर्वाधार	<ul style="list-style-type: none"> भौतिक पूर्वाधारमा आपत्कालीन मर्मत कोषको व्यवस्था स्थानीय सरकारको नीति र कार्यनीति तयारीमा सघाउने सबै तहका पाठ्यक्रममा विपद् र जलवायु अनुकूलनका विषय अनिवार्य गर्दै लैजाने विकासमा जोखिम न्यूनीकरण सुनिश्चित गर्ने घर, खेत र अन्नको विमा अनिवार्य गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सुनिश्चितता दिएका योजनालाई बजेट विनियोजनमा प्राथमिकता दिने जोखिम न्यूनीकरणमा पुनर्लगानी गर्ने क्षमता विकास दक्ष जनशक्तिको विकास र सूचीकरण विपद् व्यवस्थापनलाई एकरूपता कायम गर्न प्राथमिकता दिने स्थानीय तहको क्षमता मूल्याङ्कन गरी अध्यावधिक गर्ने
प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण	<ul style="list-style-type: none"> विपद् व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने जोखिम र क्षति न्यूनीकरणका लागि आवश्यक मापदण्ड 	<ul style="list-style-type: none"> लगानी बढाउन प्राथमिकता दिने जनचेतना अभिवृद्धि पुनर्निर्माण र पुनःस्थापनका लागि कार्यढाँचा तयार गर्ने कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयन गराउने
पूर्वतयारी (आपत्कालीन प्रतिकार्य र “अझ राम्रो र बलियो निर्माण”का लागि पूर्वतयारी)	<ul style="list-style-type: none"> अल्पीकरण, पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र पुनः स्थापनाका लागि स्पष्ट प्रावधान सुरक्षा निकाय र नागरिक साझेदारी (Community and Security force Partnership-CSP) सबै तहमा स्पष्ट कार्यविभाजन गर्ने स्रोतसाधनको पहिचान र परिचालन प्रभावकारी समन्वय 	<ul style="list-style-type: none"> चेतना अभिवृद्धि जोखिम न्यूनीकरण शिक्षा तल्लो तहको सुरक्षा इकाईसम्म सामग्रीको व्यवस्था सबै तहमा समन्वयको सुनिश्चितता जोखिम न्यूनीकरण सीपको विकास नीतिगत व्यवस्था

जिल्ला	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
		<ul style="list-style-type: none"> एकद्वार प्रणालीको व्यवस्था
ओखलढुङ्गा जिल्ला		
१ उत्पादनमूलक	<ul style="list-style-type: none"> जोखिम पहिचान र नक्साङ्कनमा आधारित योजना बनाउने नीति प्रभावित समुदायको सहभागितामा सहयोग परिचालन नीति 	<ul style="list-style-type: none"> प्रविध हस्तान्तरण लगानीका स्रोतको पहिचान जोखिमयुक्त क्षेत्रको पहिचान गरी त्यस्तो जोखिम न्यूनीकरण गर्ने हिमतालबाट उत्पन्न जोखिम न्यूनीकरण
सामाजिक विकास	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहमा क्षामता विकास जोखिम क्षेत्रको पहिचान र नक्साङ्कन योजना र कार्ययोजना तयार गर्न स्थानीय निकायलाई सहयोग गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> प्राकृतिक र भौगोलिक आधारमा योजना तयारी नदी र तालतलैया संरक्षण दीर्घकालीन योजनासहित जोखिम न्यूनीकरण विद्यालय पुनः सञ्चालन सुनिश्चित गर्ने
भौतिक पूर्वाधार	<ul style="list-style-type: none"> भौगोलिक अवस्थाको अध्ययन प्राविधिक पक्षलाई बलियो बनाउने सुरक्षित पुनर्वास सुनिश्चित गर्ने पूर्वसूचनालाई प्रभावकारी बनाउन अन्तर प्रदेश समन्वय संयन्त्र स्थापना 	<ul style="list-style-type: none"> जोखिमयुक्त वस्तीको पहिचान गरी पुनर्वास गराउने विकासमा विपदबाट पर्ने प्रभाव कम गर्न वा पुनर्निर्माणका लागि पूर्वाधार सुरक्षा कोष स्थापना गर्ने क्षातिको लेखाजोखा
प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण	<ul style="list-style-type: none"> वन र वन्यजन्तुको सन्तुलन नीति निजी वन सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि कानुनी सरलता प्राकृतिक वनको स्वरूपको संरक्षण 	<ul style="list-style-type: none"> हिमताल विष्फोटको सामनाका लागि तल्लो तटीय क्षेत्रमा पुर्वसूचना प्रणाली वन र वन्यजन्तु संरक्षण अध्ययन अनुसन्धान नदी व्यवस्थापनमा प्राकृतिक वहावमार्ग संरक्षण बजेट खर्च अनिवार्य गर्ने
पूर्वतयारी (आपत्कालीन प्रतिकार्य र “अझ राम्रो र बलियो निर्माण”का लागि पूर्वतयारी)	<ul style="list-style-type: none"> हिमताल विष्फोटको सामनाका लागि पूर्वसूचना प्रणाली स्थापना नीति खोज तथा उद्धार सामग्रीको उपलब्धता दक्ष जनशक्तिको विकास स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि भूमिका र जिम्मेवारीको स्पष्टता 	<ul style="list-style-type: none"> सचेतना विस्तार लगानी प्रब्रधन वैकल्पिक आवास केन्द्र सुरक्षा निकाय आपत्कालीन सामग्रीसहित स्रोतसाधन सम्पन्न बनाउने स्थानीय तहमा जनशक्ति विकास अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्ने
खोटाङ जिल्ला		
उत्पादनमूलक क्षेत्र	<ul style="list-style-type: none"> आपत्कालीन समयका लागि मल तथा बीउ लगायत कृषि सामग्री आपूर्तिका लागि नीजि र सहकारीलाई जिम्मा दिनुपर्छ । प्रदेश सरकारले सोझै स्थानीय सरकारलाई जिम्मेवार बनाउने नीति । भू उपयोग नीति तयार गरी अवलम्बन गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> जोखिमको सम्भाव्यता अध्ययन । जोखिम रेखाङ्कन, नक्साङ्कन । जनचेतनामूलक कार्यक्रम कृषि पशु विमा प्रभावकारी बनाउने । लगानी बढाउने मार्ग प्रसशत गर्ने पूर्वतयारीलाई सबल बनाउने
सामाजिक	<ul style="list-style-type: none"> राहत वितरणको मापदण्ड निर्माण गर्ने, 	<ul style="list-style-type: none"> दक्ष जनशक्ति र पर्याप्त स्रोत साधनको

जिल्ला	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
विकास	<ul style="list-style-type: none"> • पूर्वतयारी कार्यलाई प्राथमिकता दिने । • विद्यालय तथा कलेजका पाठ्यक्रमहरूमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयवस्तुहरूलाई समावेश गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> • व्यवस्थापन, • सचेतीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, • अनुगमन र मूल्याङ्कनको प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउने । • भूकम्प प्रतिरोधि भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, • सबै स्थानीय तहमा विपद् जोखिम नक्साङ्कन,
भौतिक पूर्वाधार	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय तहका विपद् व्यवस्थापन समितिलाई क्रियाशील बनाउने, • विपद् व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई प्रशिक्षित गराउने । • आवश्यक कार्यक्रम र बजेटको व्यवस्था मिलाउने । • हिमतालको पानी निकास गर्ने • 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापन, • पूर्वसूचना प्रणाली तथा सूचना प्रणालीको विकास, • क्षमता विकास सम्बन्धी तालिम • मापदण्ड र नीति निर्माणका साथै कार्यविधि तयार गर्ने, • प्रभावकारी अनुगमन • खाली जमिनहरूमा वृक्षारोपण गर्ने । • वातावरणमैत्री संरचनाको निर्माण गर्ने,
प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण	<ul style="list-style-type: none"> • विपद् सम्बन्धी ऐन, नियम, कार्यविधि, सांगठनिक संरचना, • जनशक्ति व्यवस्थापन • आवश्यक मात्रामा बजेटको व्यवस्थापन • अनुगमन र नियमनको व्यवस्था • व्यवस्था गर्ने । • भू उपयोग नीति अनुसार जमिनको उपयोगको व्यवस्था गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> • योजनावद्ध वस्ती विकास • वातावरणमैत्री विकास, • वन संरक्षण र व्यवस्थापन • जलाधार क्षेत्रको व्यवस्थापन • सुख्खा क्षेत्रमा हुने बालीको विकास र विस्तार • ग्राउण्ड वाटर रिचार्ज पोखरी निर्माण • आवधिक योजना बनाई तदनुरूप सांगठनिक संरचना, जनशक्ति र बजेटको निरन्तर
पूर्वतयारी (आपत्कालीन प्रतिकार्य र “अझ राम्रो र बलियो निर्माण” का लागि पूर्वतयारी)	<ul style="list-style-type: none"> • बहु विपद्लाई व्यवस्थापन गर्नसक्ने र क्षति न्यूनीकरण गर्ने गरी नीति निर्माणका साथै स्रोत व्यवस्थापन गर्ने नीति निर्माण गर्ने विषयलाई प्राथमिकता दिने । 	<ul style="list-style-type: none"> • प्राकृतिक र पर्यावरणीय क्षेत्रमा दुस्प्रभाव पर्नेगरी गरिने विकास निर्माणलाई नियन्त्रण गर्ने । • पर्यावरण, भौगोलिक संरचनामा असर नपर्ने गरी मात्र विकास आयोजना सञ्चालन गर्ने नीति निर्माण गर्ने ।

अनुसूची-२: विषयगत क्षेत्रसँग भएका परामर्श कार्यशालाबाट प्राप्त सुझाव

विषयगत क्षेत्र	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
सामाजिक विकास क्षेत्र	<ul style="list-style-type: none"> • विपद् जोखिमबारे बुझाई अभिवृद्धि गर्न प्रदेश स्तरबाट पहलहरू गर्ने । • विपद् जोखिम शासकीय पद्धति सुदृढीकरणको लागि कामहरू गर्ने । • विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि उत्थानशीलता वृद्धिमा नीजि तथा सार्वजनिक लगानीमा वृद्धि लागि नीतिगत व्यवस्थाहरू गर्ने । • अझ राम्रो र बलियो निर्माणका लागि विपद् पश्चातका लागि तयारी र सुदृढीकरण कार्यक्रमहरू तय गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय जोखिमहरूलाई सम्बोधन गर्न विभिन्न क्षेत्रको सामुहिक पहल गर्ने खालको कार्यक्रम र संस्थागत संरचना । • विपद् व्यवस्थापन कोषले तत्काल रोकथामको लागि काम गर्न सक्ने लचक बनाउन नीतिमा संसोधन । विपद् जोखिम व्यवस्थापनको लागि सबै पक्षको श्रोतहरूको सदुपयोग गर्ने खालको कार्यक्रम तय गर्ने । • सरसफाई तथा फोहोर व्यवस्थापनको लागि सचेतना तथा नीजि क्षेत्रको संलग्नताका कार्यक्रमहरू तय गर्ने । • विपद् जोखिम न्यूनीकरण, स्वास्थ्यमा पार्ने प्रभाव र प्रतिकार्यको लागि शिक्षा क्षेत्रसँग सहकार्य गरी विद्यालय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने । • स्वास्थ्य स्वयमसेवीकाको माध्यमबाट विपद्बाट हुने प्रतिकूल असर र प्रभाव सम्बन्धमा जनसमुदायमा सचेतना अभिवृद्धिको कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । • स्वास्थ्यजन्य विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य कार्यविधि निर्माण गर्ने । • विपद् सम्बन्धी सूचना प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्दै विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि प्रदेश र स्थानीय तहबीच सहकार्य र समन्वय स्थापित गर्ने । • हरेक स्थानीय तह, जिल्ला तथा सम्बन्धित प्रदेश मन्त्रालयले विपद् जोखिम न्यूनीकरणको लागि बजेट विनियोजन गर्ने । स्वास्थ्यजन्य विपद् जोखिम न्यूनीकरण कोष निर्माण गर्ने । • स्वास्थ्यजन्य विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि नीजि तथा गैरसरकारी संघसंस्थाको अनिवार्य योगदानको सुनिश्चितता गर्ने । वडा तहमा स्वास्थ्य प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा तथा जनचेतना प्रवाह, महामारी तथा उपचार व्यवस्थापनको कार्यविधि निर्माण ।
उत्पादनमूलक क्षेत्र	<ul style="list-style-type: none"> • वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को प्रभावकारी कार्यान्वयन नीति । • एकद्वार प्रणाली अनुगमन • विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन अनिवार्य गर्ने • औद्योगिक सुरक्षा वलको गठन तथा परिचालन । 	<ul style="list-style-type: none"> • कृषक-उत्पादक समुह र सरोकारवालाहरूको सहभागितामा कार्यक्रमहरू तर्जुमा तथा कार्यान्वयन । • विपद् जोखिम व्यवस्थापनको सन्दर्भमा ३ वटै तहमा पर्याप्त कानूनी प्रावधान । • कार्यविधि र अनुगमनको प्रभावकारी संरचना । यो विकास साझेदार संस्थाहरू सहितको टिम निर्माण गर्ने । • विपद् जोखिम तथा खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको पहिचान गरिएका क्षेत्रहरूमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबाट आवश्यक कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।

विषयगत क्षेत्र	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
		<ul style="list-style-type: none"> • औद्योगिक विपद व्यवस्थापन टोलीको गठन र परिचालन गरिनेछ • श्रमिक संख्या ५०० भन्दा बढि भएको उद्योगमा १ जना मेडिकल अफिसरको व्यवस्था गर्ने ।
प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण क्षेत्र	<ul style="list-style-type: none"> • विपद जोखिम क्षेत्रहरू पहिचान गरी अभिलेखिकरण गर्नुपर्ने । जोखिम र परिणामका बारेमा प्रचार प्रसारका नितिहरू बनाउने • सचेतनामूलक सन्देशहरू अभियानको रूपमा कार्यान्वयनका गर्ने । • विपद जोखिम न्यूनीकरणका लागि संरक्षण र प्रवर्द्धनका उपायहरू पहिचान गर्ने । • वन संरक्षण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, जलवायु अनुकूलन नीति, प्राकृतिक वन र जैविक विविधताको संरक्षण सम्बन्धी नीति । 	<ul style="list-style-type: none"> • औद्योगिक जोखिम रोकथाम तथा न्यूनीकरण सम्बन्धी तालिम, सुरक्षा, स्वास्थ्य, उद्धार सामग्रीहरूको व्यवस्थापन, भूकम्प प्रतिरोधी संरचना निर्माण, विपद् फोकल पर्सन र सञ्चारको भरपर्दो व्यवस्थापन । • प्रत्येक उद्योगमा विपद व्यवस्थापन कोषको व्यवस्थापन, उद्योगमा विपद व्यवस्थापन कोषको संचालन कार्यविधि निर्माण, एकिकृत औद्योगिक क्षेत्र निर्माण । • अनियन्त्रित विषादी र रासायनिक मलको प्रयोग : जनचेतनामा अभिवृद्धि, जैविक विषादीको विकास र विस्तार, प्राङ्गारिक खेतीमा जोड, नियमित विषादीको परीक्षण तथा अनुगमन ।
भौतिक पूर्वाधार	<ul style="list-style-type: none"> • विपद् संवेदनशील विकासको अवधारणा अपनाउनु पर्ने । • विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने । • विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने । • विपद् जोखिम नक्साङ्कन, भ्क्षत्रक्षभ्रम्क्ष्व अनिवार्य गर्ने । • एकिकृत वस्ती विकास गर्ने । • आकस्मिक कोषको व्यवस्था गर्ने । • निर्माण आचार संहिता तयार गर्ने । • सञ्चालन कोषको व्यवस्था गर्ने । • 	<ul style="list-style-type: none"> • तीनै तहको सरकारको समन्वयमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी योजना लागू गर्ने । • स्थानीय सरकार मार्फत स्थानीय स्तरमा विपद् जोखिम सम्बन्धी जनचेतना जगाउने । • आम सञ्चार माध्यम माफृत विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयलाई विद्यालयस्तरको पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने । • विपद् सम्बन्धी तालिमप्राप्त उद्धार समूह गठन गर्ने । • खुल्ला र सुरक्षित क्षेत्रको पहिचान गर्ने । • विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन सामग्रीहरूको व्यवस्थापन गर्ने । • विपद् जोखिम नक्साङ्कनर भौगोलिक अवस्थाको अध्ययन गर्ने । • सरोकारवालाहरूसंग निरन्तर छलफल गर्ने । • एकिकृत वस्ती विकास रजोखिमयुक्त वस्तीको पहिचान गर्ने । • सुरक्षित स्थानमा वस्ती विकास गर्ने । • साझेदारी विकासको ढाँचा अपनाउने । • आकस्मिक कोषको व्यवस्था गरी आकस्मिक कोष सञ्चालनको लासग कार्यविधिको निर्माण गर्ने ।
पूर्वतयारी	<ul style="list-style-type: none"> • विपद जोखिम पहिचानवारे 	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यालय शिक्षा सामग्रीमा विपद र यसबाट हुने जोखिम बारेमा

विषयगत क्षेत्र	नीतिका लागि प्राप्त सुझाव	रणनीतिका लागि प्राप्त सुझाव
(आपत्कालीन प्रतिकार्य र “अझ राम्रो र बलियो निर्माण” का लागि पूर्वतयारी)	<p>नागरिक चेतना बढाउने नीति अवलम्बन गर्ने । आपत्कालिन प्रतिकार्यका लागि नागरिक चेतना बढाउने</p> <ul style="list-style-type: none"> • आपत्कालिन प्रतिकार्य योजना गाउँटोल सम्म व्यवस्थापन गर्ने । • पूर्वतयारी र प्रतिकार्यका लागि तालिम प्राप्त जनशक्ति तयार गर्ने • स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रको जोखिम पहिचान गरी यसको पूर्वतयारीको योजना निर्माण गर्ने । • उद्धार सामग्रीको हरेक वस्तीहरूमा व्यवस्थापन गर्ने संस्कार वसाल्ने । • विपद जोखिम भएका स्थानहरूमा रहेका वस्ती स्थानान्तरण गर्ने । • भौतिक पूर्वाधार निर्माण, उत्खनन् मापदण्ड । • उद्धार र राहतका लागि एकद्वार प्रणाली अनिवार्य पर्ने । • तथ्यांक तोकिएको मापदण्ड भित्र रही जिम्मेवार निकायबाट लिने र दिने । • जिम्मेवार निकायबाट अनुगमन गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने । • विपद पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यको लागि सार्वजनीक र नीजि क्षेत्रको सहकार्यको नीति लिने । • पूर्वतयारी तथा राहत वितरण प्रभावित परिवारको प्रत्यक्ष सहभागितामा गर्ने गर्ने । 	<p>पाठ्यक्रम तयार गरी प्रशिक्षण गरिनु पर्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय निकायका वडा स्तरसम्म विपद जोखिम सम्बन्धि चेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । • जंगली जनावरको लागि सुरक्षा प्रवाह गर्ने, विद्युतीय उपकरण जडान गर्ने । • महत्वपूर्ण सूचना सामग्री तयारी अवस्थामा राख्ने तथा सञ्चार माध्यमहरूमा नियमित प्रसारण गर्ने । • आपत्कालिन प्रतिकार्यमा खटिने निकायको पहिचान, समन्वय र निर्माण कार्य स्थानीय नगर र गाउँपालिकाले गर्ने । • उद्धार कार्यमा खटिने जनशक्ति सुरक्षा निकायलाई समय समयमा क्षमता अविबृद्धि तालिम प्रशिक्षण स्थानीय सरकारले गर्नु पर्ने । • प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो एरियाको जोखिमपूर्ण क्षेत्रको पहिचान र नक्शांकन अनिवार्य गर्ने । स्थानीय तहमा नै आवश्यकीय उद्धार सामग्रीहरूको खरिद, भण्डारण वा वितरण गर्ने • निर्माण र पुनर्निर्माण मापदण्ड स्थानीय तहले तयार गरी कार्यन्वयन गर्ने । स्थानीय तह तथा विभिन्न संघसंस्थासंग समन्वय गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने • व्यवस्थित भण्डारणको उचित व्यवस्थापन गर्दा स्थान पनि सहि पहिचान गरी व्यवस्था गर्ने । पुनर्निर्माण तथा व्यवस्थापनमा राजनैतिक हस्तक्षेप न्यूनीकरण गर्ने । • अपांग, बृद्ध, सुत्केरी, गर्भवती महिला तथा बालबालिकालाई विशेष प्राथमिकतामा राख्ने । • दक्ष जनशक्ति समुदायमा नै उत्पादन गर्ने । समुदायलाई पहिलो उद्धारकर्ताको रूपमा क्षमता विकास गर्ने । • समयमा सहि र आधिकारिक तथ्यांक संकलन र वितरणको व्यवस्था स्थानीय सरकारले जिम्मा लिनु पर्ने । यसका लागि सहयोगी संघसंस्थाहरूलाई समेटेर काम गर्ने रणनीतिक संरचना तयार गर्ने । • आपत्कालिन प्रतिकार्यको योजना सरकारले मात्र होइन विपद व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने जोकोही संस्थाहरूले संस्थागत प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने । जसले गर्दा विपद परेको बेला तत्काल परिचालन गर्ने गराउने अवस्था सृजना होस् ।

सन्दर्भसामग्री

- गृ.म., २०७४, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४(पहिलो संशोधन २०७५) , सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
- स्था.वि.सा.प्र.म., २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ , सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
- गृ.म., २०७५, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली, २०७५ , सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
- गृ.म., २०७५, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली, २०७५ , सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
- रा.यो.आ.(२०१५बी) , विपद्पश्चात्को आवश्यकताहरू मूल्याङ्कन, राष्ट्रिय प्रतिवेदन, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकार, काठमाडौं, नेपाल ।
- रा.यो.आ. (२०१७) , दिगो विकास लक्ष्यहरू वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र: २०१६–२०३० राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकार, काठमाडौं, नेपाल ।
- आ. मा. यो. म. , २०७६, आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को आर्थिक विकास कार्यक्रम, प्रदेश सरकार, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, प्रदेश नं १, विराटनगर ।
- प्र.यो.आ., २०७६, , प्रदेशको पञ्चवर्षीय आवधिक योजना, २०७६, प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं १, विराटनगर ।
- वि.म.न.पा, २०७६, वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम, २०७६/७७, विराटनगर महानगरपालिका, प्रदेश नं १, विराटनगर।

वि.म.न.पा, २०७६, विपद् तथा जलवायु उत्तथानशील योजना, २०७६, विराटनगर
महानगरपालिका, प्रदेश नं १, विराटनगर।